

Expansió i crisi de la vinya al Vallès (1860-1940)

Jordi Planas (Universitat de Barcelona)

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
19 (2015), 109-150

109

Resum: Aquest article explica l'evolució del conreu de la vinya a les comarques del Vallès Occidental i del Vallès Oriental des de mitjan segle XIX a mitjan segle XX. En una primera part, descriu l'expansió vitícola de la segona meitat del segle XIX, sota l'impuls d'uns preus molt remuneratius a causa de la demanda francesa provocada per la crisi de la fil·loxera al país veí. A continuació explica la crisi que va patir el sector vitivinícola en el període immediatament posterior a la fil·loxera, caracteritzat per la sobreproducció i els baixos preus del vi, i les diferents respostes que els viticultors varen donar a aquesta situació en termes d'acció col·lectiva: la mobilització de la Unió de Vinyaters, la creació dels primers cellers cooperatius i el moviment rabassaire.

Paraules clau: Vinya, Vallès, cellers cooperatius, rabassaires.

Abstract: This article explains the evolution of vine cultivation in the Vallès Occidental and Vallès Oriental regions from the mid-nineteenth century to the mid-twentieth century. In the first part it describes vineyard expansion in the second half of the nineteenth century, driven by some very profitable prices due to demand from France caused by the phylloxera crisis in the neighbouring country. Next, it explains the crisis suffered by the wine sector in the period immediately after the phylloxera, characterized by overproduction and wine sold at a loss, and the different responses that growers gave to this situation in terms of collective action: the mobilization of *the Wine growers' Union (Unió de Vinyaters)*, the creation of the first winemaking cooperatives and the peasant movement (rabassaires).

Key words: Vines, Vallès, winemaking cooperatives, rabassaires.

Data de recepció: març 2015; versió definitiva: abril 2015.

1. Introducció¹

Avui la vinya ocupa una extensió de terra insignificant al Vallès, però ara fa un segle havia estat un dels conreus predominants, especialment al Vallès Occidental, que cap al 1920 era la segona comarca barcelonina amb una major extensió de vinya (19.144 ha), només per darrere del Bages (23.395 ha).² Al Vallès Oriental l'extensió de vinya era aleshores molt inferior (6.214 ha) i en els anys següents s'anà reduint encara més. Tal com ens explica Pau Vila en el seu *Assaig de geografia comarcal* (1930), les bones condicions agrícoles del Vallès Oriental van afavorir la seva orientació predominantment cerealística, mentre que en els terrenys més secs i trencats del Vallès Occidental, s'hi adaptava molt bé un conreu de terres pobres com era el de la vinya:

«El Vallès Oriental, més planer, més plujós i de terrenys més fèrtils, és cerealístic. El blat hi té privadesa i li fan costat l'ordi, la civada i el moresc, demés, hi abunden els farratges així de secà (trepadella, veces) com de regadiu (alfals, bleda-rave). La vinya s'enfila pels turons. [...] En canvi, al Vallès Occidental, més trencat i menys humit, la vinya, agermanada amb l'oliverar, té la supremacia.»³

En efecte, al Vallès Oriental la vinya mai no va ser el conreu predominant, fora d'alguns municipis del Baix Vallès, com ara Mollet o Martorelles, on durant la segona meitat del segle XIX, i encara al començament del segle XX, la presència de la vinya era molt considerable.⁴ Al Vallès Occidental, en canvi, l'especialització vitícola fou el tret més sobresortint del seu desenvolupament agrari, seguint l'evolució prototípica de les comarques vitivinícoles del prelitoral català.

L'expansió de la vinya al Vallès Occidental s'havia iniciat en el segle XVIII i continuà amb molta força durant la primera meitat del segle XIX.⁵ Cap a mitjan segle XIX era la comarca catalana amb una major especialització vitícola, per davant de l'Alt Penedès, el Bages i l'Anoia (taula 1). L'expansió va continuar durant la segona meitat del segle XIX, sota l'estímul d'uns preus del vi molt remuneradors, i a finals de la dècada de 1880 la vinya assolí la màxima extensió: 19.762 ha. Al Vallès Oriental, l'evolució en aquesta darrera

¹ Aquest treball s'ha realitzat en el marc del projecte HAR2012-38920-C02-02 i del grup de recerca consolidat 2014 SGR 1345.

² E. GIRALT (1990), p. 235.

³ P. VILA (1984 [1930]), p. 206.

⁴ J. PLANAS (2007a).

⁵ P. ROCA FABREGAT (2015).

etapa encara fou molt més remarcable, amb un creixement de l'extensió de vinya de més del 50 %, per ocupar un total de 8.194 ha el 1889.⁶

Com és ben sabut, la crisi de la fil·loxera va posar fi sobtadament a aquesta expansió, però tot i l'ensulsiada, el record tan recent de l'època daurada de la vitivinicultura va esperonar la replantació de la vinya amb peus americans immunes a l'insecte, la solució que es va acabar imposant per aturar la plaga. Al Vallès Occidental la vinya es replantà gairebé totalment i al Vallès Oriental recuperà tres quartes parts de l'extensió que havia tingut abans de la fil·loxera.

Malgrat tot, la replantació no va tenir la recompensa esperada, perquè la vitivinicultura va entrar en una etapa marcada per la sobreproducció, amb repetides crisis de malvenda del vi durant tot el primer terç del segle XX. La posició molt compromesa en què van quedar les explotacions vitícoles després de la fil·loxera, amb una caiguda dels preus del vi que no podien compensar reduint els costos de producció, va provocar una forta reculada del conreu de la vinya. En els anys 1940 l'extensió que ocupava la vinya en el conjunt de la província de Barcelona s'havia reduït a la meitat de la superfície que ocupava a mitjan segle XIX (taula 1). Si ho comparem amb l'extensió màxima que havia assolit la vinya en els anys 1880, just abans de l'arribada de la fil·loxera, el retrocés és encara més remarcable: de 132.155 ha a 47.950 ha, una caiguda del 64 %.

Taula 1. Evolució de l'extensió de vinya a la província de Barcelona en els períodes 1850-1865 i 1943-1947 (en hectàrees)

Comarca	1850-1865			1943-1947			Diferència	%
	Vinya	Conreus	%	Vinya	Conreus	%		
Barcelona	848,9	3.113,5	27,3	184,9	2.156,6	8,6	664,0	78,2
Berga	328,6	8.977,2	3,7	83,2	7.155,6	1,2	245,4	74,7
Granollers	5.265,5	19.200,9	27,4	2.300,7	20.433,0	11,3	2.964,8	56,3
Igualada	16.196,8	26.537,4	61,0	6.156,1	22.868,7	26,9	10.040,7	62,0
Manresa	18.505,1	28.429,5	65,1	5.499,2	18.558,6	29,6	13.005,9	70,3
Mataró	5.729,8	12.374,6	46,3	4.589,4	14.982,6	30,6	1.140,4	19,9
Sabadell - Terrassa	16.181,9	23.739,5	68,2	7.072,2	20.559,4	34,4	9.109,7	56,3
Sant Feliu de Llobregat	11.092,5	20.354,9	54,5	5.439,5	18.543,9	29,3	5.653,0	51,0
Vic	194,4	17.405,9	1,1	0,7	20.725,5	0,0	193,8	99,7
Vilafranca del Penedès	15.717,6	23.300,1	67,5	13.344,5	26.528,4	50,3	2.373,1	15,1
Vilanova i la Geltrú	5.264,5	8.338,5	63,1	2.705,6	8.548,4	31,6	2.559,0	48,6
TOTAL	95.325,5	191.771,9	49,7	47.375,9	181.060,6	26,2	47.949,6	50,3

Font: J. LLOVET MONT-ROS (1948).

⁶ E. GIRALT (1990), p. 235.

Tant al Vallès Oriental com a l'Occidental la vinya va retrocedir un 56 % de l'extensió que tenia a mitjan segle XIX. Com es veu a la taula 1, només les comarques de l'Alt Penedès i el Maresme (amb l'àrea d'Alella) van consolidar l'especialització vitivinícola i van conservar gairebé tota l'extensió de vinya. El que interessa destacar aquí és que el retrocés de la vinya no es va produir abans dels anys 1930, quan la vinya ja s'havia replantat pràcticament del tot: cap al 1920 la vinya ocupava 116.354 hectàrees a la província de Barcelona, és a dir una extensió superior a la de mitjan segle XIX, i només s'havia reduït un 12 % respecte a l'extensió màxima que havia assolit abans de la fil·loxera.

Al Vallès Occidental, cap al 1920 la vinya encara ocupava 19.144 hectàrees, és a dir el 97 % de l'extensió dels anys 1880, i un 18 % més de l'extensió que tenia a mitjan segle XIX. El Vallès Oriental, amb 6.214 ha de vinya el 1920, havia perdut un total de 1.980 ha (24 %) respecte de l'extensió màxima que havia assolit abans de l'atac de la fil·loxera, però encara superava àmpliament l'extensió de vinya de mitjan segle XIX. A un creixement més pronunciat durant la segona meitat del segle XIX, al Vallès Oriental li corresponia també un retrocés superior; tanmateix, en comparació amb l'extensió de mitjan segle XIX, el conjunt del Vallès havia incrementat l'extensió de vinya en 3.910 ha. A més, el rendiment de la vinya també era més alt,⁷ perquè la vinya americana era més productiva i també perquè s'aplicaven més adobs químics i més productes anticriptogàmics, de manera que la producció de vi s'havia incrementat, mentre que la demanda havia caigut.

L'ajust del conreu de la vinya es produí, doncs, només després de repetides crisis de malvenda del vi. El retard amb què l'extensió de la vinya va adaptar-se a les noves condicions dels mercats vinícoles ajuda a explicar que el primer terç del segle XX fos un període molt conflictiu en aquelles àrees que s'havien especialitzat en el conreu de la vinya. Com veurem més endavant, els viticultors van mirar de fer front a la crisi recurrent a l'acció col·lectiva, tot agrupant-se en cooperatives per millorar la seva posició davant dels mercats, mobilitzant-se per exigir la protecció del govern, al mateix temps que els rabassaires intentaven compensar la caiguda de l'ingrés amb la reducció —o fins i tot l'eliminació— de la renda que havien de pagar al propietari de la terra.

Només quan aquestes respostes dels viticultors van demostrar-se ineficaces per solucionar el problema estructural de la sobreproducció, la vinya va recular, aleshores de manera molt ràpida, accelerada per la política autàrquica del primer franquisme. En poc més de vint anys, el conjunt del Vallès va perdre 15.985 ha de vinya, un retrocés de gairebé dues terceres parts de la superfície vitícola. La proporció de la caiguda és similar al Vallès Oriental i a

⁷ Els rendiments de la vinya a la província de Barcelona es van incrementar des dels 16 hl/ha de 1890 fins als 37 hl/ha dels anys 1920-1925 (R. ROIG ARMENGOL, 1890; GEHR, 1991).

l'Occidental, si bé en xifres absolutes la dimensió de la reculada és naturalment molt superior al Vallès Occidental: la comarca on la vinya havia tingut «la supremacia», va passar de 19.144 ha (1920) a 7.072 ha (1943-1947), és a dir que en aquest curt espai de temps va perdre 12.072 ha de vinya. Després del Bages (17.896 ha) i l'Anoia (12.421 ha), fou la comarca on l'extensió de vinya més va retrocedir.

2. L'expansió vitícola de la segona meitat del segle XIX

A mitjan segle XIX, en el conjunt del Vallès la vinya ocupava 21.447 ha, la meitat de tota la superfície conreada (42.940 ha). Era ja, doncs, el principal conreu. Aquesta proporció era resultat de l'especialització vitícola del Vallès Occidental, on la vinya ocupava aleshores el 68 % de la superfície conreada, amb alguns municipis (Castellbisbal, Rubí, Rellinars) amb més del 80 % de l'àrea de conreu dedicada a la vinya.⁸ En canvi, al Vallès Oriental la vinya ocupava poc més d'una quarta part de l'àrea cultivada. Tot i així, en els anys 1860 la vinya ja produïa un nombre d'hectolitres similar als de blat i superava àmpliament les necessitats del consum comarcal, de manera que el 1864 en podia comercialitzar fora de la comarca més de 18.000 hectolitres. Tal com es veu a la taula 2, al Vallès Oriental l'única producció deficitària era aleshores la d'oli, que no arribava a l'1% de la producció agrícola; els cereals constituïen més de dues terceres parts de la producció total i la producció de vi constituïa gairebé el 30 % de la producció restant.

Taula 2. Producció i consum agrícola al partit judicial de Granollers, 1862-1864 (en hectolitres)

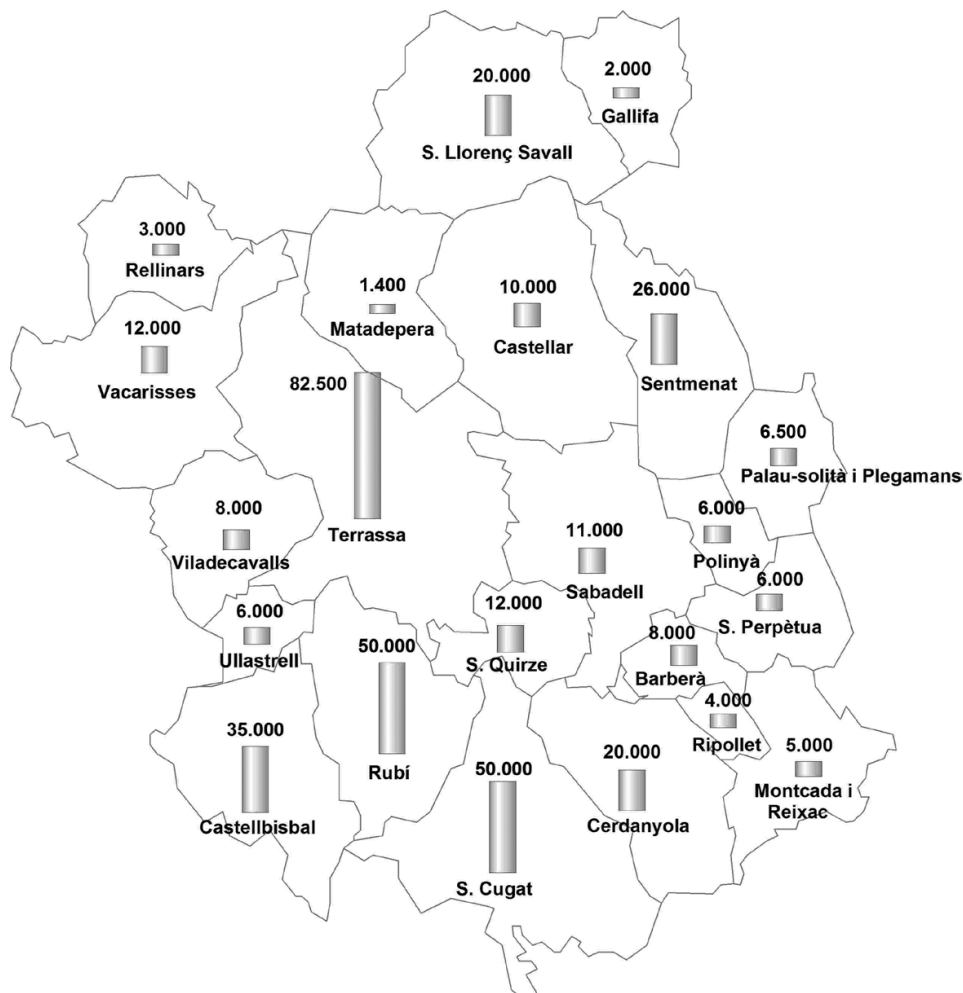
Producció	1862	1863	1864	Total
Cereals	97.536	92.724	98.314	288.574
Vi	36.458	37.949	48.573	122.980
Oli	1.213	690	1.612	3.515
Total	135.207	131.363	148.499	415.069
Consum	1862	1863	1864	Total
Cereals	92.613	94.798	95.796	283.207
Vi	26.877	28.378	29.709	84.964
Oli	2.164	2.209	2.343	6.716
Total	121.654	125.385	127.848	374.887
Diferència	1862	1863	1864	Total
Cereals	4.923	-2.074	2.518	5.367
Vi	9.581	9.571	18.864	38.016
Oli	-951	-1.519	-731	-3.201
Total	13.553	5.978	20.651	40.182

Font: «Estado de la producción, consumo y demás en este Partido Judicial durante los años de 1862, 1863 y 1864», Granollers, 4.3.1866 (arxiu de can Maspons de la Vall, Santa Eulàlia de Ronçana).

⁸ P. ROCA FABREGAT (2015).

L'extensió de vinya al Vallès Oriental era aleshores de poc més de 5.200 ha, menys d'una tercera part de l'extensió que ocupava al Vallès Occidental: 16.182 ha. Aquesta extensió va créixer molt ràpidament durant els anys següents i arribà a més de 8.000 ha a finals dels anys 1880. A la comarca veïna l'extensió de vinya va créixer més en aquest període (3.580 ha), si bé la progressió va ser menor (un creixement del 22 % en comptes del 56 % del Vallès Oriental), atès que al Vallès Occidental, com hem vist, la vinya ja ocupava una gran extensió a mitjan segle XIX. Tanmateix, fou també a finals dels anys 1880 quan aquesta comarca assolí el màxim històric, amb prop de 20.000 hectàrees de vinya, només per darrere del Bages, l'Anoia i l'Alt Penedès.

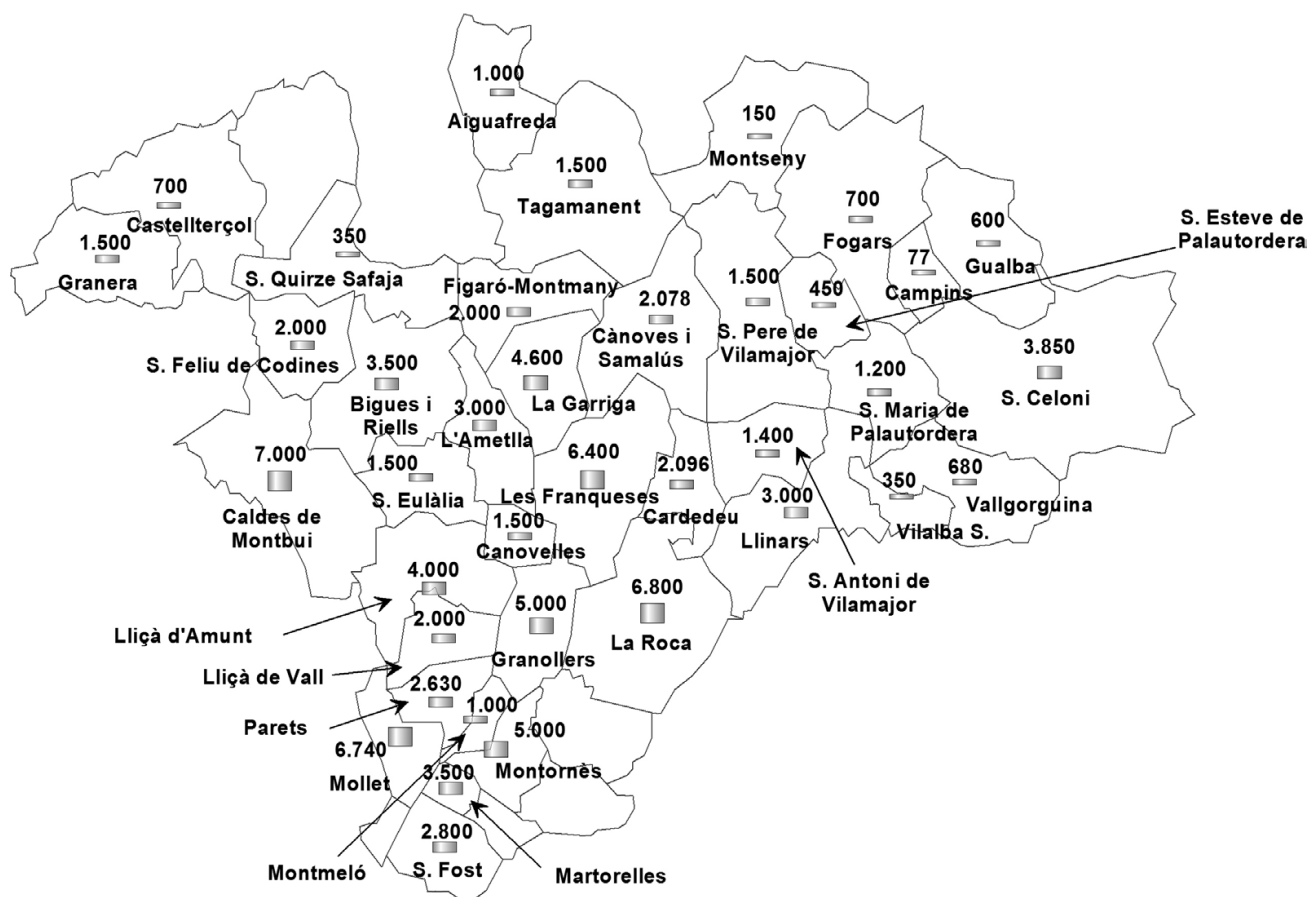
Mapa 1. Producció de vi al Vallès Occidental, 1890 (en hectolitres)

Font: R. ROIG ARMENGOL (1890).

Nota: La producció de Terrassa inclou la producció de l'antic municipi de Sant Pere de Terrassa (77.000 hl), que l'any 1904 fou annexionat al de Terrassa, i una part del seu extens territori també a Sabadell i a Rubí.

Mapa 2. Producció de vi al Vallès Oriental, 1890 (en hectolitres)

Font: R. ROIG ARMENGOL (1890).

Nota: La producció de Granollers inclou la de Palou (2.500 hl), i la de Sant Celoni inclou les d'Olzinelles (2.650 hl) i Montnegre (200 hl).

La intensitat de l'especialització vitivinícola del Vallès Occidental en comparació amb la del Vallès Oriental queda de manifest en els mapes 1 i 2, que registren la producció de vi cap al 1890. Segons aquestes dades, la producció vinícola del Vallès Occidental (384.400 hl) multiplicava per quatre la producció de la comarca veïna (94.151 hl). Això s'explica perquè la productivitat mitjana de la terra també era més alta als partits judicials de Sabadell (19,87 hl/ha) i Terrassa (19,27 hl/ha) que al partit judicial de Granollers (11,53 hl/ha).⁹ Destaquen els municipis de Terrassa (82.500 hl), Sant Cugat (50.000 hl), Rubí (50.000 hl) i Castellbisbal (35.000). Conjuntament, aquests quatre municipis doblaven la producció total del Vallès Oriental, on només superaven la xifra de 6.000 hectolitres els municipis de Caldes de Montbui

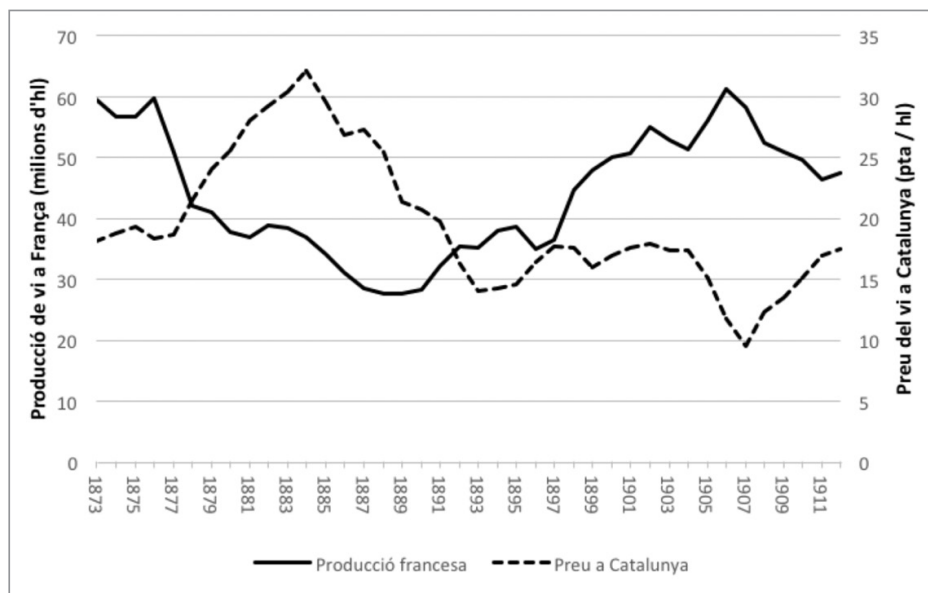
⁹ Per districtes municipals, la producció vinícola per hectàrea al partit judicial de Granollers fluctuava entre 9 hl (mínim) i 19 hl (màxim); al partit de Sabadell, entre 12 i 27 hectolitres i al partit de Terrassa, entre 13 i 26 hectolitres. La producció per hectàrea de Granollers se situava clarament per sota de la mitjana provincial (16,36 hl/ha), mentre que les mitjanes al Vallès Occidental eren superiors (R. ROIG ARMENGOL, 1890).

(7.000 hl), les Franqueses (6.400 hl), Mollet (6.740 hl) i la Roca (6.800 hl). Amb l'excepció de Mollet (on la vinya ja ocupava 425 hectàrees el 1880, és a dir el 40 % de l'extensió municipal), eren municipis amb una extensió territorial considerable, on la vinya no arribava al 20 % del territori municipal.¹⁰ En canvi, al Vallès Occidental només cinc dels vint-i-dos municipis no arribaven a 6.000 hectolitres.

116

L'expansió de la vinya durant la segona meitat del segle XIX va tenir una relació directa amb la caiguda de la producció francesa. La destrucció de la vinya del país veí a causa de la plaga de la fil·loxera s'inicià en els anys 1860 i s'accelerà en les dues dècades següents, i provocà una gran alça en la demanda d'importacions, tant per al consum domèstic (França era el primer consumidor mundial de vi) com per als mercats que la caiguda de la producció francesa havia deixat desatesos. Aquesta demanda extraordinària va empènyer els preus del vi a Catalunya en una forta tendència alcista, atès que era la regió vitícola que estava en millor situació per satisfer aquesta demanda. El gràfic 1, que descriu l'evolució de la producció vinícola francesa i la del preu del vi a Catalunya, mostra ben clarament aquesta correlació:

Gràfic 1. Producció de vi a França i preu del vi a Catalunya, 1873-1912 (en mitjanes mòbils de 5 anys i preus constants en pessetes de 1913)

Fonts: producció vinícola francesa: R. PECH (1975); preu del vi a Catalunya: J. COLOMÉ; R. GARCIA; J. PLANAS; F. VALLS-JUNYENT (2013).

¹⁰ L'extensió que ocupava la vinya en cada municipi es pot obtenir dels repartiments del recàrrec de 25 cèntims anuals per hectàrea de vinya, corresponent als exercicis de 1878-79 i 1879-80, per les despeses de la Comissió de Defensa contra la Fil·loxera (Butlletí Oficial de la Província de Barcelona, 20.6.1880).

Gràcies a aquesta demanda francesa i la consegüent alça de preus, que com es veu en el gràfic 1 es va prolongar durant gairebé dues dècades, la vinya catalana va experimentar una forta expansió. Sota l'estímul dels preus molt remuneratius del vi, es va arrabassar molta terra per plantar-hi vinya, de manera que, tal com el 1874 constatava l'autor de *l'Estudio Agrícola del Vallès*, «nuestra comarca [el Vallès Oriental], antes tan poblada de bosques, ve hoy con pesar ir desapareciendo éstos uno tras otro para dar cabida a los productivos viñedos».¹¹

Com que la vinya va créixer en detriment de boscos i erms, principalment, els costos d'explotació eren relativament baixos: els terrenys acabats d'arrabassar necessitaven pocs adobs i a les noves vinyes s'aplicava poc treball. Un perit agrònom, després d'observar «lo mal cuidadas que tenían las viñas» els agricultors a la comarca de Granollers, deia que «se acordaban de ellas tan sólo para vendimiar y podar» i que es pensaven «que, sin abonar y más que arañar la tierra con detestables arados reformados, había de resistir la vid años y años produciendo siempre como el cuerno de la abundancia».¹²

En l'elaboració del vi les pràctiques també eren rutinàries: s'acostumaven a barrejar varietats diferents i el resultat era la producció de vins de qualitat deficient i poca força alcohòlica. Segons Roig Armengol, «com á consecuencia de las barrejas del fruyt procedent de múltiples varietats y com á consecuencia també de las distintas formas que s'emplean pera'l cultíu, no presentan los vins d'aquesta Comarca homogeneitat. Domina'l Sumoll pera'l ví negre, 'l Xarel·lo pera'l clar. En el partit de Granollers son d'escassa coloració y regular forsa alcohólica, produhint Granollers y La Garriga vins ben aptes pera taula. En los de Sabadell y Tarrassa, son més negres y se'n fan alguns de blanchs. Moncada y Serdanyola produheixen vins d'alguna més graduació y coloració roja més intensa y brillant. Vacarissas, Rellinás, Sant Llorens y Matadepera, son també intensos de color y de bona graduació. Castellbisbal, Rubí, Ullastrell y Viladecaballs, un poch menys colorats».¹³

Aquesta expansió de la vinya va acabar sobtadament amb l'arribada de la fil·loxera. Segons Josep Iglésias, el novembre de 1882 ja es detectà un petit focus de la plaga a Sant Celoni, i el juliol de 1886 «es denunciaven clapes fil·loxerades a Mollet del Vallès. Això venia a confirmar la veu segons la qual la fil·loxera havia pres gran increment per tot el Vallès. El 8 d'agost, en una propietat de la partida de la Guinardeta, de Rubí, es manifestava la infecció,

¹¹ R. GARRABOU I J. PLANAS (1998), p. 117.

¹² J. ESPÍ I RUMBADO (1896). Vegeu J. PLANAS I F. ROMA (1997).

¹³ R. ROIG ARMENGOL (1890), p. 74. Tanmateix, també diu que «se va generalisant la selecció del fruyt, pera obtenir més coloració y esperit» (p. 78).

però, segons els experts, era ja vella de tres anys. Això volia indicar que ja hi havia molts altres focus ignorats per aquells volts. Efectivament, tot seguit es descobrien moltes altres vinyes fil·loxerades al terme municipal de Rubí. El 20 d'agost l'alarma fa dir que l'insecte ha entrat al terme de Terrassa, però les autoritats d'aquesta localitat ho neguen amb contundència. A primers de setembre es descobreix la fil·loxera a Castellbisbal [...]».¹⁴ Des d'aquí la plaga avançaria ràpidament cap al Baix Llobregat i al Penedès.

118

Tal com ja havien experimentat els viticultors francesos, l'única solució definitiva per aturar la plaga fou la completa replantació de les vinyes amb peus americans immunes a l'insecte. Al Vallès Occidental la vinya es replantà gairebé totalment (97 %) i l'any 1920 tornava a ocupar 19.144 hectàrees; no fou així al Vallès Oriental, on es replantaren 6.214 hectàrees (76 % de l'extensió que havia tingut abans de la fil·loxera), i l'àrea de vinya encara es reduïria més en els anys següents en favor dels cereals i dels farratges, d'acord amb una incipient especialització ramadera.¹⁵ La crisi vinícola del començament del segle XIX es va sentir, doncs, amb molta més intensitat al Vallès Occidental, tal com veurem a continuació.

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
19 (2015), 109-150

3. La crisi vinícola del començament del segle XX

La replantació de la vinya suposava una inversió enorme de treball i el conreu de la vinya americana exigia un treball més acurat i l'aplicació de sofres i sulfat de coure, per prevenir algunes malalties com el míldiu, a les quals la nova vinya americana era molt més vulnerable. Els costos de producció, per tant, s'incrementaren, al mateix temps que s'ensorraven els preus de venda del vi.

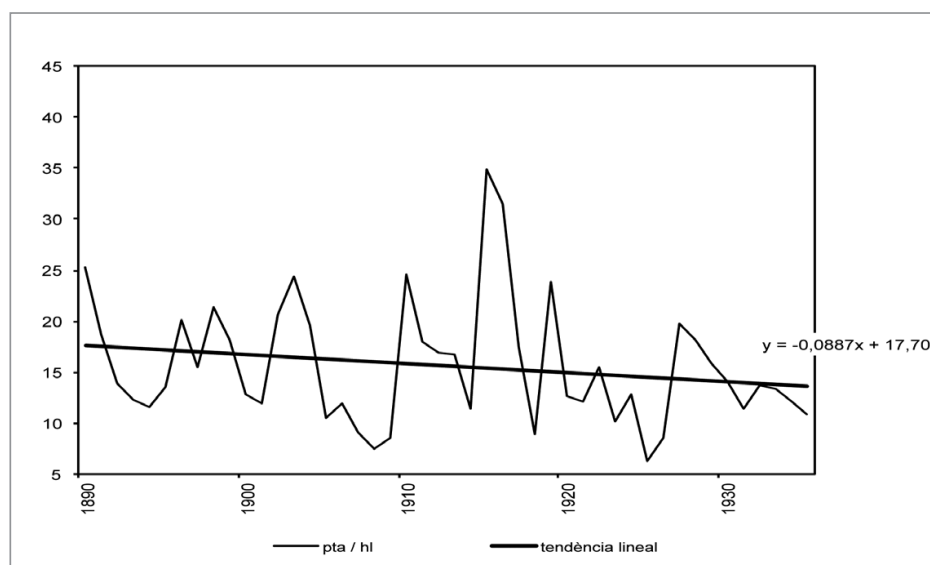
En el gràfic 1 es veu com, a mesura que a França la producció es recuperava, el preu del vi a Catalunya fluctuava a la baixa. Hi incidí clarament el canvi de política comercial de França: l'any 1882, quan la producció francesa encara no podia abastir la demanda del seu mercat interior, es va signar un tractat francoespanyol que facilitava l'exportació de vins espanyols a França; però la recuperació de la vinya francesa va portar el Govern francès a denunciar el tractat el 1891 i a establir un aranzel que dificultava enormement les exportacions espanyoles.¹⁶

¹⁴ J. IGLÉSIAS (1968), p. 152.

¹⁵ J. PLANAS (2004).

¹⁶ Vegeu J. PAN-MONTOJO (1994), p. 243-251.

Gràfic 2. Evolució del preu del vi a Catalunya, 1890-1935 (en pessetes constants de 1913 per hectolitre)

Font: J. COLOMÉ; R. GARCIA; J. PLANAS; F. VALLS-JUNYENT (2013).

El gràfic 2 mostra l'evolució del preu del vi a Catalunya en aquesta nova etapa. Tot i les oscil·lacions característiques d'aquest producte, de resultes de la irregularitat de les collites, la tendència dels preus fou clarament a la baixa al llarg de tot el primer terç del segle XX. S'havia acabat definitivament l'edat d'or de la vitivinicultura catalana, per donar pas a una nova etapa caracteritzada per la sobreproducció i les crisis de malvenda del vi.¹⁷

Tal com es veu en el gràfic 2, la davallada del preu del vi va ser molt intensa primer al començament dels anys 1890, coincidint amb el canvi de política comercial de França, i després en els anys 1905-1909, quan la vinya americana replantada a Catalunya començava a ser productiva. Els preus remun·taren momentàniament el 1910 per tornar a caure en el quinquenni següent (1911-1914). Durant els anys de la Primera Guerra Mundial els preus van pujar, però el màxim de 1915-1916 s'explica fonamentalment per la plaga del míldiu, que a Catalunya va provocar la pèrdua gairebé completa de la collita de 1915; cal tenir en compte, però, que durant aquests anys els costos de producció també es van incrementar extraordinàriament, a causa de les dificultats d'aprovisionament dels productes químics que s'aplicaven a la vinya i també de l'alça dels salaris. Segons Jaume Raventós, els anys 1892, 1893, 1894, 1900, 1901, 1905, 1907, 1908, 1909, 1914, 1918, 1920 i 1921, foren anys de malvenda, en què els preus del vi no compensaven els costos

¹⁷ J. PUJOL (1984).

de producció.¹⁸ Tal com es veu en el gràfic 2, els preus van tornar a caure amb intensitat a partir de 1920 i després també al començament dels anys 1930. En qualsevol cas, la tendència dels preus per al conjunt del període és ben manifesta.

Diversos factors es combinaren per donar lloc a aquesta tendència depressiva. En primer lloc, la recuperació de la vinya francesa i la saturació dels mercats internacionals per l'ampliació de la superfície vitícola en altres països que també impulsaren la producció vinícola quan la fil·loxera atacà la vinya a França. Hem de tenir en compte aquí l'increment de la producció derivat del rendiment més alt de les varietats de vinya americana immunes a la fil·loxera que es van utilitzar en la replantació. Tal com ja s'ha esmentat, aquestes noves varietats de vinya encarien els costos de producció (tant en treball com en l'aplicació de productes químics), però també eren més productives. Aquest increment de la producció, sense el corresponent augment de la demanda, deprimia els preus, però en la mesura que, un cop replantada, era molt difícil substituir la vinya per altres conreus, els viticultors responien a la davallada dels preus aplicant més adobs i intensificant la producció, accentuant així la sobreoferta.

No era una reacció gens irracional, considerant la inversió realitzada en la plantació de vinya (sovint en terrenys poc aptes per a altres conreus) i en un utilitatge especialitzat per a l'elaboració de vi que no tindria una utilització alternativa. L'any 1923, quan la sobreproducció era ben manifesta, el director de l'Estació enològica de Vilafranca del Penedès recomanava la intensificació del conreu de la vinya com a alternativa a la crisi. Segons els seus càlculs, el conreu intensiu de la vinya (incrementant els treballs i l'aplicació d'adobs i anticriptogàmics) podia reduir el cost de l'hectolitre de 25,50 pesetes a 14,60 pesetes, sobre la base de l'augment de la producció: «guanyar més, produint més».¹⁹

S'afegí a la sobreproducció la competència dels vins anomenats artificials. Com que la major part del vi de taula que es produïa aleshores era d'una qualitat baixa, era un producte relativament fàcil d'imitar amb procediments simples que no utilitzaven raïm fresc i que permetien obtenir un producte de molt baixa qualitat, però amb uns costos enormement reduïts. Aquestes adulteracions estaven prohibides per la llei des de 1895, però la persecució d'aquest frau era complicada i el Govern espanyol hi esmerçava pocs esforços. A més, el comerç de vi estava gravat amb un impost al consum que es cobrava a l'entrada de les ciutats i que, per tant, estimulava aquestes falsificacions, que es portaven a terme dintre de les àrees urbanes.

¹⁸ J. RAVENTÓS (1923).

¹⁹ C. MESTRE (1923).

La persecució d'aquest frau es convertí en el galvanitzador de la mobilització dels viticultors. La Federació Agrícola Catalano-Balear, que sota el lideratge de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre agrupava un centenar de sindicats i cooperatives agrícoles de Catalunya i les Illes Balears, va ocupar-se amb insistència del problema dels vins adulterats. L'any 1903 les entitats federades ja van aprovar unes «Bases para un proyecto de persecución del vino sofisticado y para la supresión del impuesto de consumos».

Fou dintre d'aquesta federació que es creà la Unió de Vinyaters de Catalunya, després de successives crisis de malvenda (1904, 1907, 1908, 1909) en què el vi s'havia hagut de vendre amb pèrdues, o bé sense pràcticament cap guany. En els primers mesos de l'any 1911 va desplegar una activitat propagandística extraordinària, amb nombrosos mítings a les diferents poblacions vitícoles, i en menys d'un any va aconseguir l'adhesió de més de vint mil viticultors i va constituir delegacions a més de dues-centes localitats. Segons Jaume Raventós, en el moviment agrícola català mai no s'havia vist sorgir una entitat amb aquesta força i rapidesa.²⁰

El primer gran acte públic de la Unió de Vinyaters al Vallès es celebrà a Rubí el 19 de febrer de 1911. Amb anterioritat, només s'havien celebrat els mítings d'Igualada (el 15 de gener, i després un de més multitudinari el 29 de gener) i de Vilafranca del Penedès (28 de gener i 11 de febrer de 1911): «Igualada, Vilafranca y Rubí son les tres primeras anelles de la cadena d'amors que han d'unir-nos á tots els vinyaters de la terra catalana... son els tres primers grahons de la escala de nostra futura grandesa», manifestava el portaveu de la Unió de Vinyaters.²¹ Com en els actes d'Igualada i Vilafranca, el de Rubí va destacar pel caràcter unitari de la convocatòria:

«[...] se va donar també l'hermós espectacle de veure acoblats amb un mateix fi, y units en un mateix sentiment persones de diverses procedencies polítiques y socials, que devant del interés comú sabían, com homes conscients y civilisats, prescindir de tot lo que'ls separaba per no recordarse mes que d'alló que'ls unía, donant aixís una prova palesa de la confiança que'ls mereixía la "Unió de Vinyaters" que ha sapigut recullir y condensar tot el pensar y el sentir de la pagesía vinyatera catalana».²²

²⁰ *Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre*, 5.5.1911. Sobre la creació de la Unió de Vinyaters de Catalunya, vegeu J. PLANAS (2006), p. 142-146.

²¹ *El Vinyater*, 4.1911. Sobre els inicis de la Unió de Vinyaters al Penedès i a l'Anoia, vegeu J. PLANAS (2013), p. 37-66, i J. PLANAS (2003b), respectivament.

²² *El Vinyater*, 4.1911.

A més de «la gran gernació de vinyaters vinguts de tots els indrets de aquella hermosa encontrada [...] desde'l més acabalat propietari, fins al més modest conreuhador», hi assistiren alguns diputats provincials i els diputats a Corts per Terrassa i per Granollers, Alfons Sala i Bonaventura M. Plaja, respectivament, els quals van fer constar la seva adhesió i suport incondicional a la Unió de Vinyaters, així com els representants dels ajuntaments de setze poblacions de la comarca, «junt amb els de totes les Associacions agrícoles y econòmiques de la mateixa».²³ Entre aquestes associacions, destacava la Cambra Agrícola de Rubí, representada pel seu president, Martí Rodó, i secretari, Sr. Turull, els quals formaven part de la taula presidencial, juntament amb els representants polítics i els màxims dirigents de la Unió de Vinyaters: Josep Puig de la Bellacasa (president), Pere Mir Ràfols (vicepresident), Josep Fluvià (secretari), Josep Maria Barnadas, Josep Maria Fortuny i Sebastià Ferrer Rosés, aquest últim fill de Rubí, i també Joan Parellada i Joan Miquel Cuscó.

Al final de l'acte foren escollits els delegats locals de la Unió de Vinyaters a cadascun dels pobles (taula 3), els quals es reuniren una setmana més tard a Terrassa per designar les persones que havien de constituir el Consell Comarcal de l'Alt Vallès. Aquest va fixar la seva residència a Terrassa, amb la composició següent:

Consell Comarcal de la Unió de Vinyaters de Catalunya a l'Alt Vallès

President: Ramon Solà Viver (Terrassa)

Vicepresident: Pere Argelaguet Altayó (Sabadell)

Secretari: Gabriel Rodó Palet (Ullastrell)

Vocals:

Domènec Fatjó Vallès (Cerdanyola del Vallès)

Isidre Torres (Castellar del Vallès)

Joan Esteve Rius (Rubí)

Narcís Llongueras Boada (Olesa de Montserrat)

²³ *El Vinyater*, 4.1911. Van enviar representants al míting de Rubí els ajuntaments de Terrassa, Sabadell, Rubí, Olesa de Montserrat, Sant Esteve de Castellar, Sant Cugat, Ripollet, Cerdanyola, Barberà, Sant Quirze de Terrassa, Matadepera, Sant Llorenç Savall, Rellinars, Vacarisses, Ullastrell i Castellbisbal, i les entitats següents: Cambra Agrícola de Sabadell, Societat d'Agricultors de Sabadell, Cambra de Comerç i Indústria de Sabadell, Sindicat Agrícola de Terrassa, Germandat de Sant Isidre de Terrassa, Gremi de Colliters de Terrassa, Gremi d'Agricultors de Sant Quirze, Sindicat Agrícola d'Olesa de Montserrat, Societat Agrícola de Castellbisbal, Sindicat Agrícola de Sant Cugat, Cooperativa de Cerdanyola, Societat d'Estudis Econòmics de Barcelona i Federació Agrícola Catalano-Balear (*Fulla Agrícola de La Veu de Catalunya*, 20.2.1911).

Taula 3. Delegats locals de la Unió de Vinyaters de Catalunya a l'Alt Vallès (1911)

Localitat	Delegat	Subdelegats
Barberà del Vallès	Pere Sanfeliu Diviu	Joan Calvet Puigdomènech, Eduard Bisbal Caralt
Castellar del Vallès	Isidre Torres	Vicenç Arús, Isidre Prat
Castellbisbal	Pere Raballe Reguant	Pere Carafí Comellas, Francesc Pastallà
Cerdanyola del Vallès	Domènec Fatjó Vallès	Josep Altimira, Joan Poch
Matadepera	Josep Arnau Pi	Francesc Saltari Torras, Antoni Gorina Xandri
Olesa de Montserrat	Jaume Duran	Francesc Morgades Queraltó, Leandre Sastre Arís
Rellinars	Pau Serracanta Vilaclara	Pau Sellàs Ginferre, Valentí Pasó Prat
Ripollet	Martí Vigas Vilaró	Ignasi Roca Arús, Jaume Prat Ricart
Rubí	Miquel Rufé Alujas	Josep Torres Canals, Jaume Calaf Fàbregas
Sabadell	Antoni Oliver	Juli Comadrán, Pere Argelaguet
Sant Cugat del Vallès	Sever Mas Vilaró	Joan Rabadà Ballvé, Joan Majó Borrell
Sant Quirze de Terrassa	Carles Atmetller Viñals	Jaume Prats Badaló, Isidre Llongueras Estrada
Terrassa	Tomàs Parellada Ginebreda	
Ullastrell	Josep Amat Puig	Gabriel Llobet Marcet, Jacint Amat Puig
Viladecavalls	Francesc Turu Corbera	Martí Curull Marcet, Antoni Llonch Marcet

Font: *El Vinyater*, 4.1911 i 8.1911.

La campanya de propaganda de la Unió de Vinyaters continuà amb actes públics en altres localitats vallesanes. El 23 d'abril de 1911 es celebrà un altre acte a Ullastrell, on assistiren el diputat a Corts del districte, Alfons Sala,²⁴ i els diputats provincials Joan Barata i Francesc Alegre. L'acte fou presidit pel secretari del Consell Regional de la Unió de Vinyaters de Catalunya, Josep Fluvià, i van intervenir-hi també Sebastià Ferrer Rosés, Tomàs Parellada i el president del Consell Comarcal de la Unió de Vinyaters a l'Alt Vallès, Ramon Solà.²⁵ Un mes després, el 25 de maig de 1911, va celebrar-se un altre acte al local del Sindicat Agrícola de Sant Cugat, que fou presidit per l'alcalde, Martí Rodó, i el president de la Unió de Vinyaters de Catalunya, Josep Puig de la Bellacasa, amb la presència del diputat a Corts del districte, Alfons Sala, i del diputat provincial Joan Barata. També van intervenir-hi Sebastià Ferrer Rosés, Joan Miquel Cuscó, Josep M. Barnadas i el Marquès de Camps, tots membres destacats de la Unió de Vinyaters de Catalunya.²⁶

²⁴ Durant els anys 1920, Alfons Sala Argemí fou membre del Consell Central de la Unió de Vinyaters de Catalunya.

²⁵ *El Vinyater*, 5.1911. Uns anys més tard, encapçalaren el Consell Comarcal de l'Alt Vallès Tomàs Parellada (president) i Sebastià Ferrer (vicepresident) (*Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre*, 20.6.1918).

²⁶ *El Vinyater*, 5.1911.

Al Vallès Oriental, en canvi, la campanya de la Unió de Vinyaters de Catalunya va tenir menys ressò, en lògica correspondència amb una presència menor de la vinya. El primer acte públic del qual tenim notícia es va celebrar el 4 de febrer de 1912 a Mollet, només uns dies abans de la primera assemblea general de la Unió de Vinyaters, que es celebrà al Palau de la Música Catalana de Barcelona els dies 17 i 18 de febrer de 1912. Va tenir lloc a l'Ateneu de Mollet per iniciativa del Sindicat Agrícola local, presidit aleshores per Joan Tura Pedragosa.²⁷ Es donava la circumstància que el fundador i primer president del Sindicat Agrícola de Mollet, Frederic Ros Sallent, havia estat un dels fundadors de la Unió de Vinyaters de Catalunya i membre del seu primer Consell Central.²⁸

Frederic Ros va ser un dels participants en l'acte, juntament amb altres membres destacats de la Unió de Vinyaters de Catalunya, com ara el president Josep Puig de la Bellacasa, Joan Parellada de Naveran, Josep M. Barnadas i el propietari i viticultor de Palou Santiago de Riba. També van participar-hi l'alcalde de Mollet Francesc Paradell, el diputat a Corts del districte, Bonaventura M. Plaja, i el diputat provincial i, al mateix temps, president de la Cambra Agrícola del Vallès, Fèlix Fages.²⁹ A més de Mollet, la Unió de Vinyaters de Catalunya tenia delegacions locals en altres localitats del Vallès Oriental (Montmeló, Martorelles, Parets, Montornès i Palou), i com a resultat d'aquell acte es constituí una delegació de la Unió de Vinyaters amb el nom de «Vinyaters del Vallès».

Tanmateix, la Unió de Vinyaters de Catalunya no arribà a consolidar un consell comarcal per al Vallès Oriental, i en altres localitats de la comarca va tardar encara alguns anys a tenir-hi representació. És el cas de l'Ametlla del Vallès, on la delegació va constituir-se el primer d'abril de 1918, després d'una conferència que hi pronuncià el seu administrador, Mateu Rosinés.³⁰

²⁷ Amb anterioritat Joan Tura havia format part de la primera junta directiva de la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1902). Va ser alcalde de Mollet del Vallès entre 1914 i 1915, càrrec que també va ocupar durant la Segona República el seu fill, Feliu Tura Valldeoriola, que va ser un dels dirigents de la Unió de Rabassaires, com veurem més endavant. Vegeu-ne les notes biogràfiques a J. PLANAS (2007b).

²⁸ El primer Consell Central de la Unió de Vinyaters de Catalunya estava format per Josep Puig de la Bellacasa (president), Pere Mir Ràfols (vicepresident), Josep Fluvià (secretari) i els següents vocals: Gaietà Fontrodona, Carles de Camps d'Olzinelles (marquès de Camps), Josep M. Barnadas, Josep M. Fortuny Llibre, Josep Queralt Martí, Ramon Ribas Ribot, Mn. Carles de Grassot, Josep Zulueta Gomis, Frederic Ros Sallent, Romà de Saavedra (marquès de Vallgornera) i Sebastià Ferrer Rosés. La representació del Vallès estava, doncs, formada per Frederic Ros (Mollet del Vallès) i Sebastià Ferrer Rosés (Rubí). Aquest últim encara era membre del Consell Central de la Unió de Vinyaters de Catalunya l'any 1919.

²⁹ Vicenç Plantada, «Vinyaters del Vallès», *L'Art del Pagès*, 2.1912.

³⁰ La delegació local de la Unió de Vinyaters de Catalunya a l'Ametlla del Vallès quedà constituïda per Ramon Riera Morera (delegat) i Ramon Pujol Roca i Jaume Alerm Monrós (subdelegats) (*Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre*, 20.4.1918).

A Granollers la delegació local no es constituí fins al novembre de 1919,³¹ a Santa Eulàlia de Ronçana fins al gener de 1920,³² i a Samalús fins al març de 1920.³³

La Unió de Vinyaters de Catalunya es presentava com una organització del conjunt de viticultors catalans, però estava clarament liderada pels grans propietaris. Davant la crisi dels preus del vi del començament del segle XX —que naturalment afectava tant els grans com els petits vinyaters— va aconseguir durant algun temps arrossegar el conjunt del sector; però la falta d'èxits en les seves reivindicacions i la creixent organització dels rabassaires, els quals, com veurem, en la seva lluita prioritzaven la millora de les condicions contractuals a la millora dels preus del vi, va anar reduint la seva força.

4. Els cellers cooperatius

La creació de cooperatives i, més específicament, de cellers cooperatius per elaborar el vi en comú, va ser una altra de les respostes dels viticultors a la crisi dels preus del començament del segle XX. Els avantatges eren clars: la reducció dels costos de producció, la millora de la qualitat del producte i de la seva remuneració amb la comercialització conjunta. Els costos de producció en el conreu es podien reduir amb la compra col·lectiva dels fertilitzants i dels productes anticriptogàmics que eren imprescindibles per al conreu de la vinya. La vinificació en comú també podia estalviar costos de producció, millorar la qualitat del vi i aprofitar millor la brisa i altres subproductes de la vinificació. Finalment, la comercialització conjunta del vi podia millorar la posició negociadora dels petits viticultors i, per tant, millorar la remuneració del seu producte i, en darrer terme, del seu treball.

Aquests avantatges —i altres que les cooperatives també podien desenvolupar, com ara el crèdit o el mutualisme— podrien explicar que en un context tan crític per als viticultors com el dels primers anys del segle XX es produís una gran proliferació de cellers cooperatius. En canvi, no fou així. Des de finals del segle XIX, i encara més a partir de la promulgació de la Llei de Sindicats Agrícoles (1906), es va crear un bon nombre de cooperatives agrícoles d'àmbit local que s'orientaven fonamentalment a la compra de fertilitzants i

³¹ *Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre*, 5.12.1919. Fou designat delegat local de la Unió de Vinyaters de Catalunya a Granollers Josep Ventura Torrents.

³² *Agricultura*, 5.2.1920. Fou president de la delegació local de Santa Eulàlia de Ronçana Ramon Roure.

³³ *Agricultura*, 20.3.1920. Foren elegits Isidre Junquera (delegat) i Josep Parera i Pau Espinach (subdelegats).

altres productes necessaris per al conreu;³⁴ però la creació de cellers cooperatius fou més tardana i, sobretot, molt menys nombrosa.³⁵

Això s'explica perquè la creació d'un celler cooperatiu exigia una inversió i uns coneixements tècnics per a l'elaboració de vi a gran escala que difícilment estaven a l'abast dels petits vinyaters, que eren els més interessats a participar en aquest tipus d'organitzacions cooperatives. És per aquesta raó que per a la creació dels cellers cooperatius fou essencial el suport tècnic i financer de l'administració pública. La Mancomunitat de Catalunya, tot i els recursos molt limitats de què disposava, va fer aquesta funció. L'any 1917 va posar en marxa els Serveis Tècnics Agrícoles, un dels quals estava orientat específicament a oferir ajuda tècnica als cellers cooperatius.

El Servei Tècnic de Viticultura i Enologia s'ocupava del disseny tècnic dels nous cellers cooperatius, com també de l'ampliació o modificació dels existents, i els assessorava a l'hora d'adquirir la maquinària adequada. A més, posava a disposició dels cellers cooperatius els seus tècnics endòlegs per dirigir el procés de vinificació. La Mancomunitat també va posar en marxa la Caixa de Crèdit Comunal, que oferia ajuda financera per a les construccions agràries, si bé la migradesa de recursos no li va permetre oferir préstecs en bones condicions, i foren pocs els cellers cooperatius que van poder aprofitar aquesta ajuda.³⁶

En qualsevol cas, l'encoratjament i el suport tècnic i financer de la Mancomunitat van resultar fonamentals per a la creació dels cellers cooperatius. La prova és que durant el període de funcionament dels Serveis Tècnics Agrícoles de la Mancomunitat (1917-1924) es van crear a Catalunya més de cinquanta cellers cooperatius i que, un cop dissolta la Mancomunitat per la dictadura de Primo de Rivera i, en conseqüència, clausurats els Serveis Tècnics Agrícoles, el ritme de creació d'aquestes cooperatives es frenà en sec: fins a la proclamació de la Segona República només es van crear dos nous cellers cooperatius a tot Catalunya. De la vuitantena de cellers cooperatius que hi havia en funcionament a Catalunya abans de l'esclat de la Guerra Civil, gairebé dues terceres parts s'havien creat en aquests vuit anys (1917-1924).³⁷

³⁴ A. MAYAYO (1995); S. GARRIDO (1996); J. PLANAS (2006).

³⁵ A. SAUMELL (2002); J. PLANAS (2015).

³⁶ J. CASANOVAS (1998), p. 407.

³⁷ J. PLANAS (2015).

Els cellers cooperatius que es van crear al Vallès daten d'aquest període i tots van rebre el suport tècnic i/o financer de la Mancomunitat. Són els de Rubí (1919), Terrassa (1920), Ripollet (1921) i Sant Cugat (1921). Gairebé al mateix temps, el Sindicat Agrícola d'Ullastrell també va intentar promoure la creació d'un celler cooperatiu, però no fou una realitat fins després de la Guerra Civil. També es va projectar la construcció de cellers cooperatius a Polinyà, l'any 1920, i a Viladecavalls, l'any 1921, però sense èxit. Al Vallès Oriental no se'n va crear cap.

La limitada difusió dels cellers cooperatius al Vallès contrasta amb la que van tenir a les comarques tarragonines, especialment al Priorat, la Conca de Barberà i l'Alt Camp, que van concentrar la majoria dels cellers cooperatius catalans; però el cas del Vallès no és gens atípic si el comparem amb altres comarques barcelonines amb una alta especialització vitivinícola, com ara el Bages, l'Anoia o fins i tot l'Alt Penedès. Hi tenen a veure diversos factors relacionats amb l'estructura de la propietat i la diferenciació social, que són diferents respecte de les comarques del sud de Catalunya, i que també expliquen el major desenvolupament que assolí a les comarques barcelonines el moviment rabassaire. Naturalment, en un context de conflictivitat social era molt més difícil trobar la col·laboració necessària per crear aquesta mena d'organitzacions cooperatives.

D'iniciatives, van existir-ne, i algunes ben aviat. Per exemple, l'any 1909 la Cambra Agrícola de Sabadell va presentar un projecte per a la creació d'un sindicat agrícola amb l'objectiu «de hacer menos costosa la elaboración del vino, más segura su calidad, mayores seguridades de conservación, y, por último, el medio de alcanzar un precio máximo remunerador de los capitales invertidos en las Cajas rurales, el de las Asociaciones mútuas contra los daños causados por el pedrisco y enfermedades de la viña».³⁸ Segons la revista penedesenca *El Labriego*, aquest sindicat es constituïa amb un capital social de 1.000 accions de 100 pessetes cadascuna, una quantitat que permetria la construcció d'un celler cooperatiu, i era un projecte «del cual se hacen los mayores elogios».³⁹ Encara que la Cambra Agrícola de Sabadell va continuar funcionant fins als anys 1930, aquella iniciativa no va arribar a bon port.⁴⁰

³⁸ *Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre*, 5.5.1909. Segons el reglament general de la Cambra Agrícola de Sabadell, «para el logro de los fines que se propone dicha Cámara, se formarán dentro de ella cuantas secciones se crean necesarias, y se crearán Sindicatos siempre que puedan reportar beneficios á la agricultura» (*Reglamento General de la Cámara Agrícola de Sabadell*, Sabadell, Establecimiento Tipográfico Vives, 1905, art. 5).

³⁹ *El Labriego*, 13.6.1909.

⁴⁰ La Cambra Agrícola de Sabadell s'havia creat l'any 1905 per iniciativa d'un grup de grans propietaris rurals vinculats a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, entitat a la qual va estar adherida formalment durant els anys 1930.

Al Vallès, no fou fins deu anys més tard quan es va crear el primer celler cooperatiu. Va ser per iniciativa de la Cambra Agrícola de Rubí i, de fet, des de la seva constitució, el 16 de març de 1919, va funcionar com una secció de la Cambra Agrícola. No va ser fins al 1932, que se'n va deslligar.⁴¹ És un cas insòlit, perquè les cambres agrícoles que es van crear al començament del segle XX a Catalunya agrupaven principalment els propietaris benestants i tenien una activitat cooperativa molt limitada.⁴² Aquest era també el cas de la Cambra Agrícola de Rubí, les activitats de la qual eren fonamentalment recreatives i culturals, com ara el teatre, el cant coral, el ball o el cinema,⁴³ però que també va acollir conferències i cursos de divulgació agrícola, com ara el curs «Viticultura i enologia» de l'Escola Superior d'Agricultura de Barcelona l'any 1915 o el curs «Viticultura i avicultura» dels Serveis Tècnics Agrícoles de la Mancomunitat el 1922.⁴⁴

Participants al curs «Viticultura i enologia» celebrat a la Cambra Agrícola de Rubí l'any 1915, al pati de l'entitat (Fotografia: J. Maxenchs / Arxiu municipal de Rubí - *L'Abans*).

⁴¹ R. LACUESTA *et al.* (2009), p. 245.

⁴² J. PLANAS (2003a).

⁴³ R. BATALLA (1999), p. 60.

⁴⁴ MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1923), p. 436 i seg.

La Cambra Agrícola de Rubí s'havia fundat l'any 1906 a partir del Cercle de Rubí, una entitat existent des del 1885 que rivalitzava políticament amb el Centre Democràtic Republicà, creat l'any 1887 amb la Llei d'Associacions. L'any 1906 ambdues entitats tenien un nombre similar de socis: 608 la Cambra Agrícola i 578 el Centre Democràtic Republicà.⁴⁵ Fou en aquesta última entitat on es constituí l'any 1925 la Societat de Rabassaires de Rubí, com veurem més endavant.⁴⁶ La Cambra, en canvi, reunia els sectors més benestants i conservadors, i durant molts anys es va alinear políticament amb el monàrquic terrassenc Alfons Sala Argemí, el qual també hem vist participant en les campanyes de la Unió de Vinyaters de Catalunya.

Com hem vist, la Cambra Agrícola de Rubí havia participat molt activament en la mobilització de la Unió de Vinyaters des dels seus inicis, i és des d'aquesta perspectiva que podem entendre la iniciativa de la creació del celler cooperatiu. L'any 1919 va adquirir un solar de més de 3.000 metres quadrats, per un import de 16.400 pessetes, i encarregà el projecte arquitectònic a Cèsar Martinell, que fou l'autor de la majoria de cellers cooperatius catalans.⁴⁷ La Mancomunitat va encarregar a aquest arquitecte la direcció d'una Oficina Tècnica de Construccions Agràries, a través de la qual volia impulsar la construcció dels cellers cooperatius amb estudis de projectes, avantprojectes, pressupostos, avantpressupostos i estudis parcials i preliminars a càrrec de la Mancomunitat. Tant el celler cooperatiu de Rubí, com els de Ripollet i Sant Cugat del Vallès foren projectats per Martinell a través d'aquesta oficina,⁴⁸ però finalment la Mancomunitat no va poder dotar de recursos aquesta oficina tècnica i els sindicats van haver d'assumir els encàrrecs directament.

Ja amb les obres de construcció iniciades, el 1920 la Cambra Agrícola de Rubí va sol·licitar un préstec de 100.000 pessetes a la Caixa de Crèdit Comunal de la Mancomunitat.⁴⁹ No el va poder obtenir i va haver de «fer una subscripció entre sos associats, per tal d'acabar les obres del celler cooperatiu que està bastint».⁵⁰ Les obres van poder continuar finalment gràcies a

⁴⁵ C. MOLINERO I P. YSÀS (1986), p. 240.

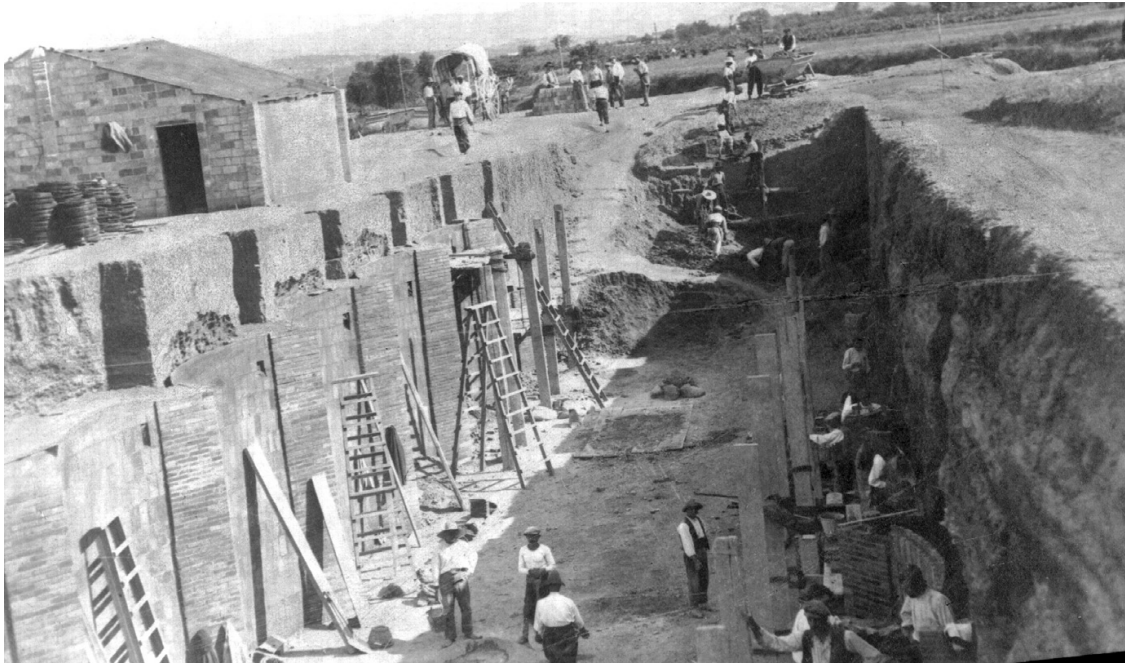
⁴⁶ Arxiu General de la Delegació del Govern a Catalunya (AGDGC) (antic Arxiu del Govern Civil de Barcelona), Fons d'Associacions, exp. 15.208.

⁴⁷ R. LACUESTA *et al.* (2009), p. 244. Sobre Cèsar Martinell, vegeu R. LACUESTA I J. I. LLORENS (1998).

⁴⁸ MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (s.d.).

⁴⁹ *Agricultura*, 20.9.1920.

⁵⁰ *Agricultura*, 5.11.1920.

Construcció del celler cooperatiu de Rubí, l'any 1919 (Fotografia: autor desconegut / Arxiu municipal de Rubí – Fundació Museu-biblioteca de Rubí).

un préstec de la sucursal del Banc de Terrassa a Rubí,⁵¹ i el celler cooperatiu va poder inaugurar-se el mateix any 1920 amb una capacitat per a 10.000 hectolitres, quan el projecte inicial era per a 17.000 hl.⁵²

El celler cooperatiu de Terrassa es va construir gairebé al mateix temps que el de Rubí. L'entitat es constituí el 16 de maig de 1920, en un acte al saló de sessions de l'Ajuntament de Terrassa. L'alcalde, Emili Soler Anglada, que presidia l'acte, va dir que Terrassa «es un pueblo productor y consumidor de vino, y por lo caro que va resultando el cultivo y elaboración del mosto, peligra que esta fuente de riqueza desaparezca absorbida por la industria, que produce mayores beneficios [...]. Se trata, por lo tanto, si es que en principio se aprueba este proyecto, de constituir desde este momento un Sindicato Agrícola del termino de Tarrasa, y al mismo tiempo una Bodega Cooperativa [...], que, además de dar facilidades para la adquisición de abonos y elaboración de vino, fomenta la agricultura, proporcione Crédito a los cooperativistas, favorezca las transacciones [...]».⁵³

⁵¹ R. LACUESTA *et al.* (2009), p. 244-245.

⁵² MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (s.d.).

⁵³ Llibre d'Actes del Sindicat Agrícola de Terrassa, 16.5.1920. Citat per J. L. LORCA (2008), p. 152.

Pocs dies després, el 30 de maig de 1920, Josep Sala Alsina, com a president del celler cooperatiu, sol·licitava a l'Ajuntament la llicència d'obres per construir l'edifici, projectat per l'arquitecte Francesc Falguera.⁵⁴ Com en el cas de Rubí, la part tècnica del projecte constructiu va anar a càrrec del cap del Servei Tècnic de Viticultura i Enologia de la Mancomunitat, Erasme M. D'Ymbert. Dissenyat per acollir 10.000 hectolitres de vi, va començar a funcionar aquell mateix any amb una capacitat total de 8.000 hectolitres per problemes en l'excavació del terreny, però dos anys més tard ja es van efectuar obres d'ampliació.⁵⁵

El celler cooperatiu de Terrassa també va ampliar molt aviat les seves activitats: el mateix any 1922 s'acordà la construcció d'un molí d'oli cooperatiu, que va sumar-se a dues altres seccions: una de crèdit i una altra de trilla mecànica, que —segons apuntava la revista *Agricultura*— «el fan un centre d'activitat ben digne d'imitar-se».⁵⁶ A més de l'elaboració de vi, del subministrament d'adobs, llavors i pinsos, del crèdit i de la trilla mecànica, el Sindicat Agrícola de Terrassa va establir un molí per a pinsos i l'any 1926 acordà la compra d'un molí de farines i constituí un préstec hipotecari de 200.000 pessetes per ampliar les instal·lacions. Dos anys més tard, encara crearia una secció de socors mutus per auxiliar els socis en cas d'accident i malaltia.⁵⁷ No és un fet específic d'aquest celler cooperatiu: la majoria d'aquestes organitzacions es caracteritzaven per aquesta diversificació de serveis cooperatius, d'acord amb les necessitats també diverses dels seus associats, encara que a vegades aquesta polivalència podia restar recursos a la funció principal de la cooperativa, que era l'elaboració i la comercialització del vi.⁵⁸

El celler cooperatiu de Ripollet es va crear també l'any 1920, a partir d'un sindicat preexistent, el Sindicat Agrícola de Ripollet, que s'havia fundat l'any 1916, en el marc de l'ofensiva del sindicalisme catòlic agrari a Catalunya.⁵⁹ L'orientació ideològica d'aquest sindicat quedava ben de manifest en els seus estatuts: l'article segon, que exposava els objectius del sindicat, deia

⁵⁴ J. L. LORCA (2008), p. 153.

⁵⁵ *Agricultura*, 20.5.1922.

⁵⁶ *Agricultura*, 5.1.1923.

⁵⁷ J. L. LORCA (2008), p. 153-154.

⁵⁸ J. PLANAS (2015).

⁵⁹ J. POMÉS (2000), p. 179-220. Segons M. Mogas, el Sindicat Agrícola de Ripollet es creà a partir d'una entitat preexistent, la Societat Agrícola de Ripollet, creada en el transcurs de l'any 1909. Vegeu M. MOGAS (1983), p. 91.

que «la Asociación tiene por fin la defensa y desarrollo de los intereses agrícolas y el perfeccionamiento religioso, moral, intelectual y material de los asociados y teniendo por patrón á San Isidro Labrador».⁶⁰

Amb l'objectiu de construir el celler cooperatiu, el Sindicat Agrícola de Ripollet es va reconstituir. En aquest pas va tenir una intervenció decisiva mossèn Josep M. Rovira, fill de Sant Sadurní d'Anoia i un dels màxims propagandistes de la Unió de Vinyaters i del sindicalisme catòlic agrari, segons consta en l'acta de constitució, del 28 de novembre de 1920: «després d'escoltar les sabies observacions que respecte les aventatges d'aquesta mena d'organismes ha fet el propagandista agrari Rvt. en Josep Rovira i explicats per dit Sr. els estatuts redactats per la Comissió Organitzadora els quals han de regir el Sindicat, queden aprovats, i per lo tant s'acorda quedar constituït des d'aquest moment tal Sindicat Agrícola».⁶¹

Poc temps abans, el mes d'octubre de 1920, també s'havia celebrat a Ripollet un acte de propaganda amb la intervenció del director del Servei d'Acció Social Agrària de la Mancomunitat, Josep M. Rendé.⁶² La construcció del celler cooperatiu de Ripollet s'acabà l'any 1921 i va rebre la primera collita aquell mateix any. Per començar l'elaboració de vi en comú dels seus socis, va sol·licitar l'ajuda tècnica del Servei de Viticultura i Enologia de la Mancomunitat.⁶³ Dos anys més tard, el cap del Servei, l'enginyer Erasme M. D'Ymbert, va acompanyar una comissió del celler cooperatiu de Ripollet a visitar els cellers cooperatius de Lunel i Marsillargues (Hérault) per a prendre dades sobre maquinària i comprar materials per al seu celler, el qual renovà l'equipament.⁶⁴

Aquest mateix any 1923, el celler cooperatiu de Ripollet va enviar una mostra de vi a l'Exposició de Cooperació i Obres Socials celebrada a Gant (Bèlgica), en què va intervenir la Mancomunitat.⁶⁵ El celler fou projectat inicialment per Cèsar Martinell amb una capacitat de 35.000 hectolitres de vi,⁶⁶ si bé

⁶⁰ AGDGC, Fons d'Associacions, exp. 9.312: Estatutos del Sindicato Agrícola de Ripollet, 25.11.1916, art. 2.

⁶¹ M. MORGAS (1983), p. 91.

⁶² *Agricultura*, 5.11.1920. Sobre el servei d'Acció Social Agrària de la Mancomunitat de Catalunya, vegeu J. CASANOVAS (1998); sobre Josep M. Rendé, vegeu A. GAVALDÀ (2005).

⁶³ *Agricultura*, 5.10.1921.

⁶⁴ *Agricultura*, 5.7.1923 i 5.8.1923.

⁶⁵ MANCOMUNITÉ DE CATALOGNE (1924).

⁶⁶ C. MARTINELL (1975).

finalment es va construir amb una capacitat de 20.000 hl. La producció de 1923 fou de 2 tones de raïm i 11.754 cargues de vi. Comptava aleshores 162 socis, entre els quals hi havia pagesos de Ripollet, però també de Cerdanyola, i alguns de Montcada i de Barberà del Vallès. Aquest nombre de socis es va incrementar a 196 deu anys més tard, i fins a un màxim de 257 l'any 1953. L'any 1973 el celler cooperatiu de Ripollet fou expropiat i enderrocat per la Diputació de Barcelona, a causa del traçat de l'autopista de Barcelona a Sabadell i Terrassa. Continuà la seva activitat en unes instal·lacions molt més modestes i amb un nombre de socis molt més reduït.⁶⁷

El celler cooperatiu de Sant Cugat del Vallès es creà l'any 1921. Un any abans es celebrà un acte de propaganda per promoure'n la creació, en què van intervenir els dirigents de la Unió de Vinyaters de Catalunya Mateu Rosinés i mossèn Josep M. Rovira, i també el director del Servei d'Acció Social Agrària de la Mancomunitat, Josep M. Rendé.⁶⁸ Des de la Mancomunitat, l'any 1919 ja s'havien organitzat a Sant Cugat unes conferències agrícoles a les quals van assistir uns tres-cents pagesos, i els seus tècnics van participar tant en la redacció del reglament del Sindicat Vitivinícola i Caixa Rural de Sant Medir (nom que adoptà oficialment el celler cooperatiu de Sant Cugat) com en la direcció de la primera vinificació en comú l'any 1922.⁶⁹ El projecte arquitectònic s'encarregà a Cèsar Martinell, el qual va dissenyar-lo inicialment per acollir 35.000 hectolitres de vi, però finalment es va construir amb una capacitat d'uns 20.000 hectolitres.⁷⁰ Sabem que l'any següent ja va enviar mostres de vi a l'Exposició de Cooperació de Gant (Bèlgica), però la confirmació definitiva de la qualitat del vi elaborat pel celler cooperatiu de Sant Cugat va arribar amb el Gran Premi de l'Exposició Internacional de Vins de Barcelona de l'any 1929.⁷¹ El nombre de socis també va incrementar-se des d'una cinquantena en els seus inicis (1921) fins a 136 l'any 1935. L'any 1940 eren 154 socis.⁷²

Els orígens del celler cooperatiu de Sant Cugat es troben en el Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Sant Cugat, fundat l'any 1906 –quan s'acabava de promulgar la Llei de Sindicats Agrícoles– per iniciativa dels grans propietaris locals. El primer president fou el mateix alcalde de Sant Cugat, Pere

⁶⁷ M. MOGAS (1983), p. 92-94.

⁶⁸ *Agricultura*, 20.11.1920.

⁶⁹ J. TROYANO (1996), p. 85-86.

⁷⁰ MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (s.d.); C. MARTINELL (1975).

⁷¹ J. SIMÓ (1996), p. 15.

⁷² J. SIMÓ (1996), p. 96.

Estepé Franquesa, i la junta consultiva estava encapçalada pel rector de la parròquia, mossèn Carles Altés. Entre els principals fundadors hi havia Joaquim Prou Margenat, propietari d'una de les principals finques rústiques del terme, can Vullpalleres, i membre de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

Joaquim Prou ja havia proposat l'any 1912 la creació d'un celler cooperatiu a Sant Cugat, però aleshores la seva proposta fou desestimada.⁷³ El 24 de maig de 1921, quan es constituí oficialment el Sindicat Vitivinícola i Caixa Rural de Sant Medir, fou nomenat per aclamació president de l'entitat. Tanmateix, va ocupar el càrrec durant molt poc temps, perquè va dimitir «després d'una sèrie de disputes ja el 7 de juny de 1921 per problemes amb els seus parcers al manifestar-se en contra de portar el raïm al Sindicat».⁷⁴ El succeí en el càrrec un altre gran propietari, Ricard Ragull; però tant ell com el secretari, Francesc Fàbregas, van dimitir poc després, per discrepàncies amb una part de la junta directiva que va rebre el suport de l'assemblea general. Davant la possibilitat que s'escollís per al càrrec de president Josep Feliu Aymerich, proper als republicans federals, també va dimitir Josep Llobet Sanjuan, un altre gran propietari que era membre de la junta, i van donar-se de baixa alguns socis.

Es donava la circumstància que els dimissionaris Ricard Ragull i Josep Llobet havien subscrit el 12 % del capital de l'entitat, format per 992 obligacions de 125 pessetes més els drets d'entrada proporcionals als hectolitres de vi que havien d'aportar al celler. La sortida d'aquests socis sense satisfer els compromisos adquirits va deixar l'entitat mancada de recursos per fer front a les obres i en una situació molt compromesa. El celler cooperatiu de Sant Cugat s'havia fundat amb 51 socis, la majoria dels quals eren propietaris petits o bé arrendataris i parcers. Alguns d'ells eren membres del Centre Republicà Federal i aviat s'adheririen a la Unió de Rabassaires. Per poder finançar la construcció del celler cooperatiu va ser necessari demanar a Sabadell un préstec de 50.000 pessetes molt oneros i quedar-se la tercera part de la collita de l'any 1923 a canvi d'obligacions del mateix sindicat. Alguns petits propietaris van haver de deixar diners en préstec a l'entitat i alguns d'ells fins i tot van hipotecar els seus béns per poder aportar diners a canvi d'obligacions.⁷⁵

⁷³ J. TROYANO (1996), p. 82-83. El Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Sant Cugat es va refundar l'any 1916 per adaptar-se als requisits de la Llei de Sindicats de l'any 1906 i s'adherí a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i a la Federació Agrícola Catalano-Balear.

⁷⁴ J. TROYANO (1996), p. 86.

⁷⁵ J. TROYANO (1996), p. 86-87.

Aquest fet és indicatiu dels problemes que es produïen per raó de la divisió social entre propietaris i rabassaires en comarques polaritzades com les del Vallès. Aquesta divisió naturalment feia més difícil la col·laboració a l'hora d'organitzar les cooperatives que exigien inversions quantioses i una participació molt activa dels seus membres en la gestió, com era el cas dels cellers cooperatius. En el context de la crisi de preus del vi del començament del segle XX i amb les dificultats creixents que experimentaven les explotacions vitícoles, aquesta problemàtica s'accentuà i reactivà el conflicte rabassaire, tal com veurem a continuació.

5. El moviment rabassaire

El moviment rabassaire va tenir al Vallès un dels centres neuràlgics des del final del segle XIX. De Rubí era la primera societat de pagesos que llançà un manifest favorable a les reivindicacions rabassaires: *Ressenya en defensa de las vinyas á rabassa morta y modo práctic de amillararlas* (1861),⁷⁶ i des de Rubí es dirigí la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya, que només va estar activa durant uns mesos (1882-1883) a causa de la forta repressió política i sindical: l'assemblea constituent de la federació es celebrà a Rubí el 7 de maig de 1882, a Rubí va tenir el domicili oficial i el seu darrer president, Josep Palet, també era de Rubí.⁷⁷ Amb anterioritat, durant el Sexenni Revolucionari, Rubí també havia tingut una organització de treballadors agrícoles adherida a la Unió de Treballadors del Camp (1872-1874), juntament amb Castellbisbal, Sant Cugat, Sabadell i Terrassa. El mapa 3 assenyala els municipis del Vallès Occidental que tenien associacions adherides a les principals federacions rabassaires a finals del segle XIX.⁷⁸

Al començament del segle XX, un cop superada la crisi fil-loxèrica, el moviment rabassaire tornà a activar-se. La primera temptativa de reorganitzar el moviment rabassaire, després de la Federació de Treballadors Agrícoles de la Regió Espanyola, data de 1904.⁷⁹ El 24 d'abril se celebrà un primer congrés a l'Ateneu Obrer de Vilafranca del Penedès i pocs dies més tard, el 8 de maig de 1904, es celebrà un altre congrés als locals de la Fraternitat Republicana de Castellbisbal, on la nova Federació Rabassaire tenia una secció adherida.

⁷⁶ A. BALCELLS (1968), p. 395.

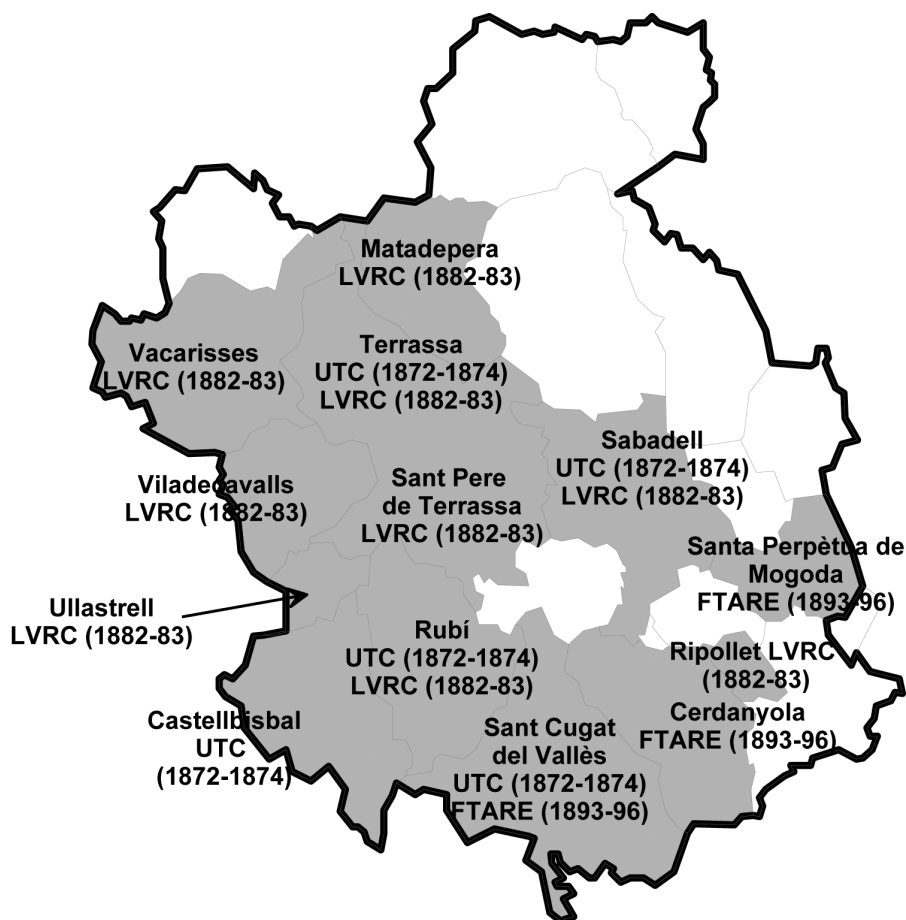
⁷⁷ J. POMÉS (2000), p. 108. Segons aquest autor, les poblacions que van exercir el paper de capital o centre impulsor del sindicalisme pagès a Catalunya foren Martorell, Rubí, Vilafranca del Penedès, Valls, el Vendrell, Vilanova i la Geltrú i Sant Feliu de Llobregat.

⁷⁸ Al Vallès Oriental no es coneix cap entitat adherida a aquestes federacions pageses.

⁷⁹ R. SOLER (2015). Sobre la Federació de Treballadors Agrícoles de la Regió Espanyola, vegeu A. LÓPEZ ESTUDILLO (1989).

Mapa 3. El sindicalisme rabassaire al Vallès Occidental a finals del segle XIX

136

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
19 (2015), 109-150

Abreviatures: FTARE: Federació de Treballadors Agrícoles de la Regió Espanyola; LVRC: Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya; UTC: Unió de Treballadors del Camp.

Font: J. Pomés (2000).

El Vallès Occidental tornava a ser una de les comarques amb una forta implantació del moviment rabassaire, però a més, per a la creació de la Unió de Rabassaires l'any 1922, va ser crucial la intervenció d'alguns advocats procedents de les files del republicanisme, com ara Francesc Layret i Lluís Companys, que van tenir un paper destacat en la lluita política al districte de Sabadell: el primer s'imposà a les dretes en les eleccions generals de 1919 i Companys, després de l'assassinat de Layret, el novembre de 1920, fou elegit candidat de les esquerres en el mateix districte i va guanyar-hi l'acta de diputat en les eleccions del 20 de desembre de 1920.

Segons Jordi Pomés, en la victòria de Companys (el qual no va poder participar en la campanya perquè estava empresonat a Maó juntament amb altres sindicalistes) va tenir una influència indiscutible el vot rabassaire: va guanyar a Sabadell, Barberà, Castellar, Sant Cugat, Sant Quirze i Sentmenat, i va obtenir un bon resultat a Cerdanyola i Palau de Plegamans. Només va perdre clarament a Polinyà, Ripollet i Santa Perpètua de Mogoda, on hi havia sindicats agrícoles catòlics, i on, no per casualitat, la Unió de Rabassaires no va arribar a tenir secció local en els anys 1920. En aquestes eleccions, Companys va rebre el suport de la Comissió de Rabassaires de la Comarca de Sabadell i la seva relació es va fer especialment estreta un cop fou elegit diputat.⁸⁰

Durant l'any següent, Companys va començar una campanya per organitzar els rabassaires de cada població amb l'objectiu de celebrar una assemblea provincial, i els primers mítings van tenir lloc al Vallès: Sabadell (juliol 1921), Barberà i Sentmenat (agost 1921), Cerdanyola i Sant Cugat (setembre 1921). El 18 de setembre hi havia previst un míting a Ripollet, però es va haver de suspendre per la prohibició del governador civil. La campanya quedà estroncada fins al gener de 1922, però es va reprendre quan el govern va cedir en la política repressiva. Fou en aquests mítings i conferències on Lluís Companys i els altres líders del moviment rabassaire van anar desgranant el seu programa i van anar teixint complicitats a l'hora d'organitzar el sindicat.⁸¹

Com es veu a la taula 4, l'activitat d'aquests dirigents –i especialment de Lluís Companys, que durant els anys 1920 va participar en més d'un centenar de mítings rabassaires–⁸² fou especialment intensa al Vallès Occidental. Tal com explica Jordi Pomés, les poblacions que més aviat i més incondicionalment s'adheriren a la Unió de Rabassaires foren les del Vallès Occidental i les de la comarca de Martorell. Fou on se celebraren la majoria dels primers mítings, i molt sovint aquests actes donaven lloc a la creació d'una secció local de la Unió de Rabassaires. És el cas de l'acte celebrat al Centre Democràtic Republicà de Rubí el 2 de juliol de 1922: a finals d'aquell mateix mes es constituïa la Unió de Parcers de Rubí, amb més de cent pagesos inscrits. Uns mesos després aquesta entitat tenia més de tres-cents socis.⁸³

⁸⁰ J. POMÉS (2000), p. 242-245.

⁸¹ J. POMÉS (2000), p. 246.

⁸² J. POMÉS (2000), p. 265.

⁸³ R. BATALLA (1991), p. 148. La Unió de Parcers de Rubí estava afiliada a la Unió de Rabassaires, però no estava legalitzada. Probablement, en legalitzar-se l'any 1924 va canviar la denominació per Societat de Rabassaires de Rubí, la qual es constituí oficialment al local del Centre Democràtic Republicà el 10 de gener de 1925 (AGDGC, Fons d'Associacions, exp. 15.208). Vegeu J. POMÉS (2000), p. 278.

Taula 4. Mítings i conferències de la Unió de Rabassaires al Vallès (1922-1930)

Data	Localitat	Oradors
? 4.1922	Sant Quirze de Terrassa	Lluís Companys (conferència)
2.7.1922	Rubí	Lluís Companys, Ernest Ventós, Oliveras, Isidre Viver (Sabadell)
2.7.1922	Sant Cugat del Vallès	Lluís Companys, Ernest Ventós, Oliveras, Astre Janer (Sabadell), Isidre Viver (Sabadell), Jaume Ninet
15.7.1922	Sentmenat	Lluís Companys, Francesc Riera, Miquel Ferrer de Vilches
25.7.1922	Sant Feliu del Racó (Castellar del Vallès)	Astre Janer (Sabadell), Jaume Juliana (Castellar del Vallès)
26.7.1922	Rubí	Lluís Companys (conferència)
3.9.1922	Castellar del Vallès	Lluís Companys, Francesc Riera, Joan Vilatersana (Castellar del Vallès), Joan Griso
10.9.1922	Barberà del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Miquel Ferrer de Vilches, Isidre Viver (Sabadell), Brauli Solsona, Joan Griso, Astre Janer (Sabadell), Bale, Gallego
22.9.1922	Sabadell	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Ernest Ventós, Isidre Viver (Sabadell), Joan Griso, Astre Janer (Sabadell)
2.12.1922	Sabadell	Lluís Companys (conferència)
3.12.1922	Sant Quirze de Terrassa	Lluís Companys (conferència)
4.12.1922*	Terrassa	Lluís Companys (conferència)
9.12.1922	Sant Cugat del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Jaume Font Marió
2.1.1923	Sabadell	Lluís Companys, Ernest Ventós, Carles Crehuet, Astre Janer (Sabadell), Isidre Alsina
4.1.1923	Rubí	Fèlix Duran Cañameras, Miquel Ferrer de Vilches, Pere Aguilera (Rubí)
14.1.1923	Santa Perpètua de Mogoda	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Astre Janer (Sabadell), Isidre Viver (Sabadell), Jaume Folguera
28.1.1923	Cerdanyola del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Francesc Riera, Garriga, Josep Ricart, Ernest Ventós, Miquel Ferrer de Vilches, Basilio Alvarez
30.1.1923	Sabadell	Lluís Companys, Fèlix Duran Cañameras, Amadeu Aragay (Sabadell), Ernest Ventós, Basilio Alvarez, Francesc Riera, Jaume Font Marió, Miquel Ferrer de Vilches
18.2.1923	Barberà del Vallès	Lluís Companys, Fèlix Duran Cañameras, Jaume Font Marió, Astre Janer (Sabadell), Ernest Ventós, Isidre Viver (Sabadell)
17.3.1923	Rubí	Amadeu Aragay (conferència)
19.3.1923	Ullastrell	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Ernest Ventós, Francesc Riera, Fèlix Duran Cañameras, Joan Valldeneu
6.4.1923*	Sabadell	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Ernest Ventós, Jaume Font Marió
15.4.1923*	Montornès del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Francesc Riera, Jaume Font Marió, Utgés
15.5.1923	Ullastrell	Amadeu Aragay (Sabadell), Fèlix Duran Cañameras, Jaume Font Marió
1.7.1923	Viladecavalls	Amadeu Aragay (Sabadell), Fèlix Duran Cañameras, Ernest Ventós, Pujol (Viladecavalls)
1.7.1923	Montornès del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Miquel Ferrer de Vilches, Jaume Font Marió

Data	Localitat	Oradors
7.7.1923	Rubí	Amadeu Aragay (Sabadell), Fèlix Duran Cañameras, Ernest Ventós, Pere Aguilera (Rubí)
5.8.1923	Martorelles	Fèlix Duran Cañameras, Pere Estartús, Jaume Font Marió, Josep Ricart, Cunill
19.8.1923	Castellbisbal	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Francesc Riera, Climent Mora (Rubí), Miquel Segura (Rubí), Pere Aguilera (Rubí)
8.9.1923*	Sentmenat	Amadeu Aragay (conferència)
13.9.1923	Sant Cugat del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Ernest Ventós, Astre Janer (Sabadell), Eduard Micó
16.9.1923*	Santa Perpètua de Mogoda	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Ernest Ventós, Astre Janer (Sabadell), Lluís Casajuana (Palau-solità), Isidre Viver (Sabadell)
20.1.1924	Martorelles	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Fèlix Duran Cañameras, Jaume Font Marió, Ernest Ventós
?3.1924	Vilanova de la Roca	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Francesc Riera, Josep Ricart, Francesc Clivillers (Montornès), Maurell
?3.1924	Castellar del Vallès	
25.5.1924	Viladecavalls	Amadeu Aragay (Sabadell), Joan Bonastre, Francesc Escudé (Rubí), Joan Bosc, Joan Torres (Ullastrell)
25.7.1924	Mollet del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Pere Estartús, Francesc Riera, Francesc Escudé (Rubí), Puigdomènech, Trullols
15.8.1924	Sentmenat	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Francesc Escudé (Rubí)
26.10.1924*	Mollet del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Pere Estartús
??.1924	Vilanova de la Roca	
8.3.1925	Montornès del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Pere Estartús, Ernest Ventós, Francesc Riera, Joan Castells (Montmeló), Francesc Clivillers (Montornès), Josep Viñallonga
8.3.1925	Sabadell	Regina Lamo (conferència)
21.3.1925	Rubí	Regina Lamo (conferència)
12.9.1925	Rubí	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Ernest Ventós, Pere Aguilera (Rubí)
25.9.1925*	Martorelles	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Ernest Ventós, Francesc Riera, Castells, Regina Lamo, Pere Estartús
27.6.1926	Castellar del Vallès	Lluís Companys, Amadeu Aragay (Sabadell), Francesc Riera, Pere Estartús, Ernest Ventós, Àngel Samblancat
30.4.1928	Martorelles	Lluís Companys, Pere Estartús, Picó, Jaume Ferrer Cabra, Josep Raventós, Maurell
?1.1930	Ullastrell	Pere Estartús (conferència)
1.5.1930	Caldes de Montbui	Ernest Ventós (conferència)
29.5.1930	Ullastrell	Amadeu Aragay (conferència)

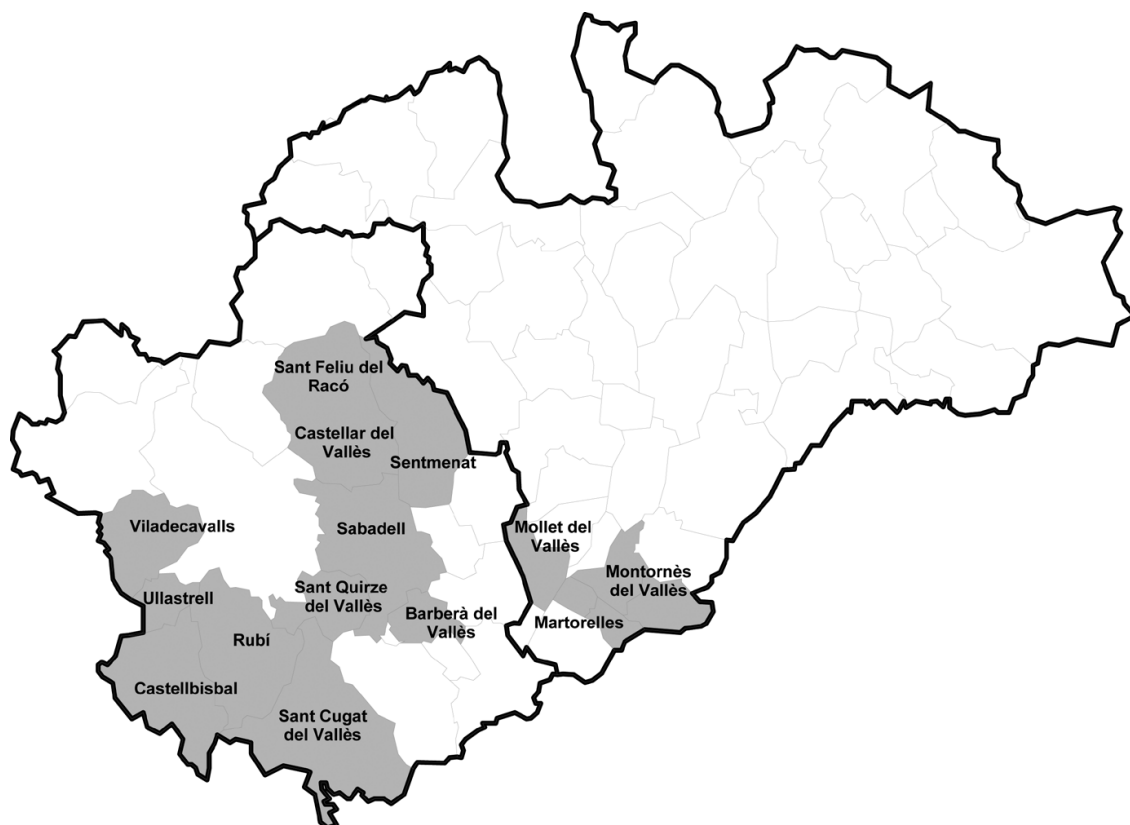
* Actes anunciats, no confirmada la celebració.

Font: J. Pomés (2000), p. 558-561.

El setembre de 1923 es constituí a Sabadell la Societat Comarcal de Rabassaires, amb afiliats a totes les poblacions del districte: Barberà, Castellar, Cerdanyola, Palau-solità, Polinyà, Ripollet, Sabadell, Santa Perpètua, Sant Cugat, Sant Quirze i Sentmenat.

Dels 50 mítings i conferències de la Unió de Rabassaires celebrats al Vallès entre 1922 i 1930 (taula 4), només una dotzena van tenir lloc al Vallès Oriental, i fou en algunes poques localitats: Martorelles (4), Montornès (3), Mollet (2), Vilanova de la Roca (2) i Caldes de Montbui (1). Els mítings celebrats a Montornès i a Martorelles l'any 1923, i també a Mollet l'any 1924 van donar lloc a la creació de seccions locals de la Unió de Rabassaires. En canvi, els mítings celebrats a Vilanova de la Roca aquest mateix any 1924 no van comportar cap adhesió. En el cas de Caldes de Montbui, la secció local es creà després de la conferència d'Ernest Ventós del primer de maig de 1930.⁸⁴

Mapa 4. Seccions locals de la Unió de Rabassaires al Vallès, 1922-1925

Font: J. Pomés (2000).

⁸⁴ El Sindicat Agrícola Rabassaire de Caldes de Montbui es constituí formalment el 16 d'octubre de 1931 en un acte celebrat al Centre Democràtic Progressista de Caldes (AGDGC, Fons d'Associacions, exp. 15.268).

Tal com es veu en el mapa 4, les úniques seccions locals de la Unió de Rabassaires que es crearen al Vallès Oriental en aquests anys foren les de Montornès, Martorelles i Mollet, però també hi havia simpatitzants de la Unió de Rabassaires en altres localitats. En el míting celebrat a Montornès el 8 de març de 1925, hi van participar comissions de Granollers, Montmeló, Mollet, Martorelles, Vilanova de la Roca i Vallromanes, a més d'algunes localitats del Maresme, i va ser un acte multitudinari: «ja ho férem notar en el número anterior [de *La Terra*] que el míting de Montornès tindria honors de comarcal, però mai podíem suposar que assolís en tan alt grau aquest honor [...] El local saló teatre Colón fou incapaç per acollir a tanta gentada i les portes i finestres serviren per aquells que no tingueren cabuda a dins».⁸⁵

La taula 4 també posa de manifest la presència destacada de vallesans en el nucli dirigent de la Unió de Rabassaires. A més de Lluís Companys, que fou el principal propagandista i organitzador de la Unió de Rabassaires des del districte de Sabadell, el dirigent que participà en més mítings rabassaires fou Amadeu Aragay, nascut a Sabadell, que va ser el secretari general de la Unió de Rabassaires entre 1924 i 1936, i redactor en cap de *La Terra*. Un altre dels més actius propagandistes fou Astre Janer Boix, secretari del Sindicat Agrícola Cooperatiu de Sabadell (1921), que fou el delegat de la secció local rabassaire de Sabadell fins al 1924 i un dels articulistes més assidus de *La Terra*. Fou el primer secretari del comitè central de la Unió de Rabassaires (1922).⁸⁶

De Rubí també provenien alguns dels dirigents importants dels primers anys de la Unió de Rabassaires. Cal destacar Pere Aguilera Garriga (1901-1991), el principal dirigent del moviment rabassaire i del republicanisme rubinenc entre 1922 i 1939.⁸⁷ Fou el primer president de la Societat de Rabassaires de Rubí (1925) i abans havia fundat i presidit la Unió de Parcens de Rubí (1922), ja afiliada a la Unió de Rabassaires. Fou col·laborador del setmanari *La Terra*, i dels periòdics republicans *La Lluita*, de Rubí, i *La Acció*, de Terrassa. L'any 1926 fou escollit membre del comitè central de la Unió de Rabassaires i l'any 1928 n'arribà a ocupar la vicepresidència. Entre 1930 i 1932 fou president del Centre Democràtic Republicà de Rubí i en les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 fou elegit regidor i ocupà el càrrec de primer tinent d'alcalde. Fou elegit alcalde de Rubí en les eleccions del 14 de gener de 1934 i participà en els Fets d'octubre proclamant l'Estat Català des del balcó de l'ajuntament. A causa d'aquests fets fou detingut i empresonat fins al febrer de 1935. Absolt de l'acusació de rebel·lió militar davant d'un consell

⁸⁵ *La Terra*, 14.3.1925.

⁸⁶ Sobre les dades biogràfiques dels dirigents de la Unió de Rabassaires dels anys 1920, vegeu J. POMÉS (2000), p. 562-589.

⁸⁷ Vegeu R. BATALLA (1991).

de guerra, recuperà l'alcaldia després de les eleccions de febrer de 1936, i ocupà el càrrec fins que marxà al front de guerra el febrer de 1937, i de nou des de l'octubre de 1937 fins a l'abril de 1938. Com a representant de la Unió de Rabassaires també participà en la Comissió arbitral del partit judicial de Terrassa l'any 1933 i de nou el 1936.

Francesc Escudé Bacardí (?-1925), també de Rubí, fou escollit vocal del comitè central de la Unió de Rabassaires el 1924 com a representant de la comarca del Vallès. L'any 1920 fou elegit president del Centre Democràtic Republicà de Rubí i fou regidor de l'Ajuntament entre 1920 i 1923. L'agost de 1925 fou tirotejat al carrer i va morir pocs dies més tard a causa de les ferides, sense que se n'aclarissin els motius. Un altre rubinenc amb un paper destacat a la Unió de Rabassaires fou Pere Esmendia Casassaires (1899-1924). No va actuar mai com a orador en mítings de la Unió de Rabassaires, però el juny de 1923 ja va incorporar-se com a redactor en cap de *La Terra* i poc temps després, l'agost de 1923, també va fer-se càrrec de la secretaria del sindicat, càrrec que va exercir fins a la seva mort, el setembre de 1924. El març de 1924, juntament amb Francesc Riera, Joan Bonastre i Lluís Companys, es desplaçà a Madrid per entrevistar-se amb el president del directori militar, Miguel Primo de Rivera, i presentar-li les reivindicacions dels rabassaires catalans. Fou també membre de la comissió organitzadora de la Societat de Rabassaires de Rubí (1924) i un dels fundadors del setmanari republicà i obrerista de Rubí *La Lluita* (1922-1939); també va col·laborar en altres periòdics, com ara *El Diluvio* i *El Progreso*, a favor de la causa rabassaire.

Del Vallès Oriental hi hem d'afegir Francesc Clivillers, que fou president de la Societat de Rabassaires de Montornès i participà també en alguns mítings fora de la localitat, i Francesc Ventura, que era el delegat rabassaire a Mollet del Vallès (1925) i que també participà en alguns mítings al Vallès Oriental. Ja en els anys 1930, un altre dirigent important de la Unió de Rabassaires fou el molletà Feliu Tura Valldeoriola, membre activíssim del sindicalisme agrari local i alcalde de Mollet en tres ocasions (1931-1934, 1936-1937 i 1938-1939).⁸⁸

Fou durant la Segona República quan la Unió de Rabassaires va tenir la seva màxima expansió, amb representació a les quatre províncies catalanes i amb una implantació molt més sòlida a les àrees més primigènies, com el Vallès Occidental. Tal com es veu en el mapa 5, l'any 1933 la Unió de Rabassaires tenia societats adherides o seccions locals a tots els municipis del Vallès Occidental, amb l'única excepció del petit municipi de Gallifa, que tenia només 200 habitants l'any 1930. Pel que fa al Vallès Oriental, que en els anys 1920 només tenia tres seccions locals de la Unió de Rabassaires, havia passat a disset.

⁸⁸ Vegeu la nota biogràfica de Feliu Tura a J. PLANAS (2007b).

Mapa 5. Seccions locals de la Unió de Rabassaires al Vallès, 1933

143

Font: R. Soler (2015).

L'expansió de la Unió de Rabassaires s'explica, en primer lloc, pel clima de llibertats: durant la dictadura de Primo de Rivera moltes societats rabassaires van ser clausurades i les esperances d'aconseguir algun canvi legislatiu favorable als seus interessos foren decebudes. La proclamació de la República i l'aliança estratègica que s'establí entre la Unió de Rabassaires i Esquerra Republicana,⁸⁹ que durant els anys 1930 es convertí en el partit hegemònic a Catalunya i que assumí el control del govern de la Generalitat, van generar de nou grans expectatives per al moviment rabassaire.

En segon lloc, hem de tenir en compte la gran mobilització pagesa que es produí arran de les campanyes per a la revisió dels contractes de conreu. Els partits republicans havien inclòs en els seus programes la revisió de les condicions contractuals al camp i just després de proclamada la República el govern espanyol va publicar uns decrets que obrien un període de reclamacions amb la possibilitat de rebaixes de les rendes fins al 50 %. Es produí tal

⁸⁹ R. SOLER (2011).

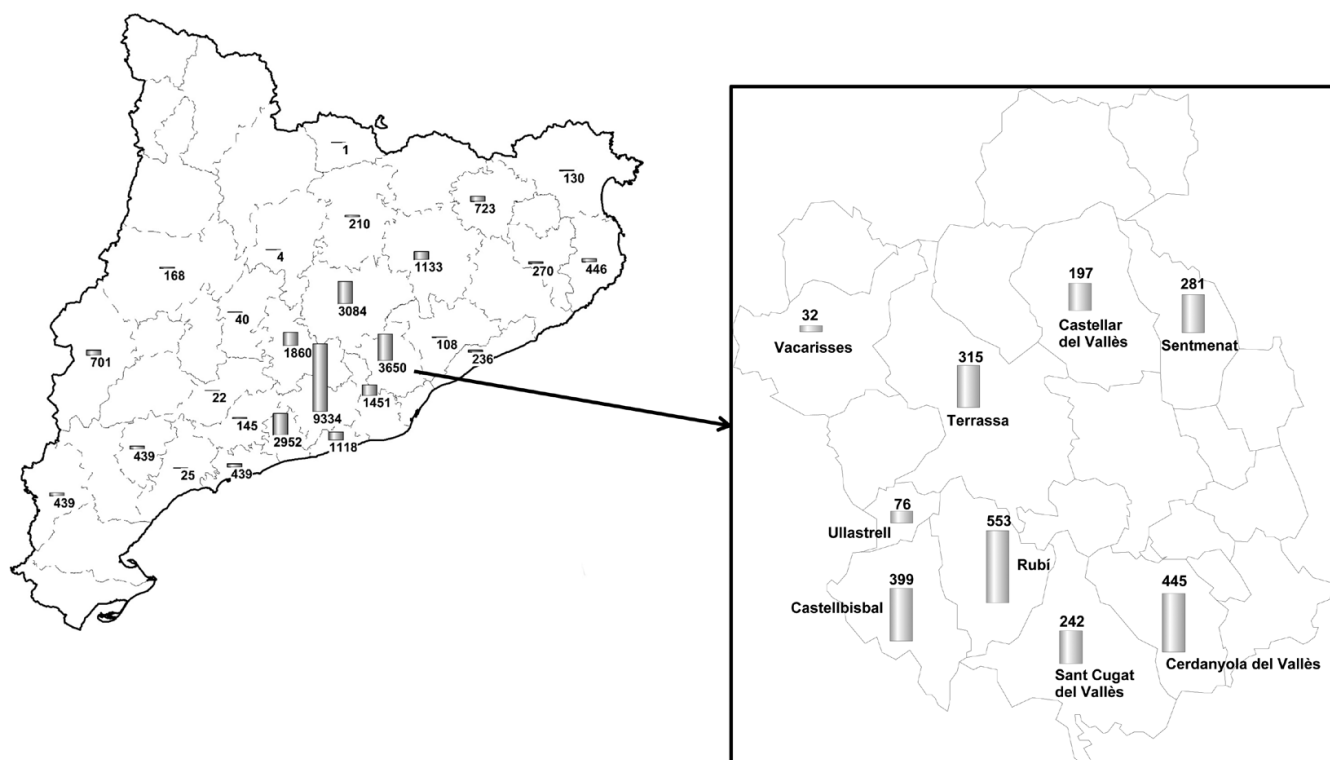
allau d'aquestes reclamacions que fou necessari nomenar jutges especials, que a Catalunya, abans de l'estiu de 1932, van haver de resoldre prop de trenta mil demandes de revisió de contractes.⁹⁰

144

L'epicentre del conflicte revisionista fou l'Alt Penedès, amb més del 30 % de demandes (9.334), però el Vallès Occidental fou, de nou, la segona comarca on el conflicte va assolir més intensitat, amb 3.650 judicis (mapa 6). Les demandes foren especialment nombroses a Rubí (553), Cerdanyola (445), Castellbisbal (399) i Terrassa (315). En el cas de Castellbisbal (1.191 habitants) aquesta xifra suposava una demanda per cada tres habitants. Un altre municipi amb un índex també altíssim de judicis fou Sentmenat (281), amb un per cada sis habitants. Al Vallès Oriental, en canvi, només es van promoure 108 judicis per demandes de revisió de contractes en 13 municipis, si bé amb anterioritat al nomenament dels jutges especials se n'havien resolt més de 600.⁹¹

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
19 (2015), 109-150

Mapa 6. Judicis per demandes de revisió de contractes de conreu (1931-1932)

Font: Informe donat al Govern per la Sala de Govern de l'Audiència Territorial de Barcelona, el 18 de juliol de 1932. Generalitat de Catalunya (1933), p. 119-154.

⁹⁰ Amb anterioritat al nomenament dels tretze jutges especials, els jutges de primera instància ja havien resolt un nombre de demandes que es xifrava en un nombre aproximat de tres mil: GENERALITAT DE CATALUNYA (1933), p. 122.

⁹¹ GENERALITAT DE CATALUNYA (1933), p. 129.

Les demandes foren majoritàriament desestimades pels jutges, però entre el maig i l'octubre de 1934 els rabassaires van emprendre una nova campanya de demandes de revisió de contractes a l'empara de la Llei de Contractes de Conreu, aprovada pel Parlament de Catalunya l'11 d'abril de 1934 i declarada inconstitucional poc després.⁹² Desenes de delegats de la Unió de Rabassaires van recórrer les diferents localitats per recollir les dades que aportaven els demandants i emplenar els impresos que el sindicat havia repartit. En aquesta segona campanya, el nombre de demandes va ser encara superior, especialment en alguns partits judicials com ara Igualada (4.212) i Sant Feliu de Llobregat (3.640), on se'n presentaren més del doble, però també en aquells partits judicials on en la primera onada de reclamacions ja se n'havien presentat més, com ara els de Vilafranca del Penedès (10.079), el Vendrell (4.273), Terrassa (2.531) i Sabadell (2.297).⁹³

En aquest clima d'alta conflictivitat al camp català es produïren els Fets d'octubre de 1934. Com és conegut, Lluís Companys, que aleshores ocupava la presidència de la Generalitat, i altres dirigents de la Unió de Rabassaires, com ara Amadeu Aragay, aleshores diputat a Corts, van mirar d'organitzar la defensa del Palau de la Generalitat amb diversos contingents de rabassaires armats. El mateix dia 6, Aragay es desplaçà a Sant Cugat, d'on era veí, i després de recórrer algunes localitats del Vallès Occidental i del Baix Llobregat, va aconseguir reunir uns cinc-cents homes. Al marge d'aquesta iniciativa, foren molts els pobles del Vallès Occidental que durant la nit del dia 6 van mobilitzar rabassaires armats per defensar el Palau de la Generalitat, si bé foren pocs els que finalment van arribar a Barcelona.⁹⁴

El fracàs de la revolució catalanista de 1934 va comportar una duríssima repressió del moviment rabassaire: no només foren empresonats els pagesos que es van mobilitzar el 6 d'octubre, sinó que es van clausurar sindicats, es van suspendre ajuntaments i molts propietaris van aprofitar l'estat d'excepció per desnonar els parcers més bel·ligerants. Segons la Unió de Rabassaires, l'octubre de 1935 els propietaris catalans havien tramitat més d'un miler de sol·licituds de desnonament, i la majoria per «un afany primari de represàlies contra aquells camperols que gosaren demanar la reducció de la renda o el millorament de les condicions de parceria».⁹⁵

⁹² Vegeu A. BALCELLS (1968).

⁹³ R. SOLER (2015). Sobre la comarca d'Igualada, vegeu J. PLANAS (2013), p. 326-348.

⁹⁴ J. POMÉS (2014), p. 347-348. Sobre els Fets d'octubre a Sant Cugat del Vallès i la repressió que els succeí, vegeu J. F. MOTA (2001), p. 170-181.

⁹⁵ UNIÓ DE RABASSAIRES (1935), p. 8.

Amb la victòria del Front d'Esquerres a les eleccions generals de febrer de 1936, Catalunya va recuperar l'autonomia i la Generalitat va decretar la reposició dels rabassaires desnonats i el restabliment de la Llei de Contractes de Conreu. L'hora dels rabassaires semblava que tornava a arribar, però amb l'esclat de la Guerra Civil i la victòria del general Franco aquesta hora quedaria ajornada de manera definitiva. La derrota de la República fou també la derrota dels rabassaires, i el conflicte rabassaire moriria en silenci a mesura que la vinya retrocedia, en una crisi que ja seria definitiva.

Referències:

BALCELLS, ALBERT (1968): *El problema agrari a Catalunya, 1890-1936. La qüestió rabassaire (1890-1936)*, Barcelona, La Llar del Llibre.

BATALLA, RAMON (1991): «El moviment rabassaire rubinenc entre 1922 i 1931», *Butlletí. Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí*, 34, p. 148-156.

BATALLA, RAMON (1999): *Els casinos republicans: política, cultura i esbarjo. El Casino de Rubí 1884-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

CASANOVAS, JOSEP (1998): «La Mancomunitat de Catalunya i el foment del sindicalisme agrari (1919-1923)», dins J. BARRULL *et al.* (ed.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida, IEL, p. 395-415.

COLOMÉ, JOSEP; GARCIA, RICARD; PLANAS, JORDI; VALLS-JUNYENT, FRANCESC (2013): «Les cycles de l'économie viticole en Catalogne. L'évolution du prix du vin entre 1680 et 1935», *Annales du Midi. Revue de la France Méridionale*, 281, p. 29-55.

ESPÍ I RUMBADO, JOAN (1896): *Clima de Granollers en sa relació ab la higiene y la agricultura* (manuscrit inèdit conservat a la Biblioteca Can Pedrals de Granollers).

GARRABOU, RAMON, I PLANAS, JORDI (a cura de) (1998): *Estudio Agrícola del Vallés (1874)*, Granollers, Museu de Granollers.

GARRIDO, SAMUEL (1996): *Treballar en comú: el cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València, Edicions Alfons el Magnànim.

GAVALDÀ, ANTONI (2005): *Josep M. Rendé i Ventosa*, col·lecció Cooperativistes Catalans núm. 1, Valls, Cossetània.

GEHR (1991): *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Madrid, MAPA.

GENERALITAT DE CATALUNYA (1933): *Els contractes de conreu a Catalunya (Documents per al seu estudi)*, Barcelona, Publicacions del Departament de Justícia i Dret de la Generalitat de Catalunya.

GIRALT, EMILI (1990): «L'agricultura», dins J. NADAL *et al.* (dir.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, vol. II, p. 121-305.

IGLÉSIAS, JOSEP (1968): *La crisi agrària de 1879 a 1900. La fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Ed. 62.

LACUESTA, RAQUEL *et al.* (2009): *Catedrals del vi: arquitectura i paisatge*, Manresa, Angle - Fundació Caixa Manresa.

LACUESTA, RAQUEL, I LLORENS, JOSEP IGNASI (1998): *César Martinell*, Barcelona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

LLOVET MONT-ROS, JOSÉ (1948): «Contribución al estudio general de la agricultura en la provincia de Barcelona», *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y de Especialidades Agropecuarias y de los Servicios Técnicos de Agricultura*, VII, Barcelona, Diputación Provincial de Barcelona, p. 3-85.

LÓPEZ ESTUDILLO, ANTONIO (1989): «Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)», *Historia Social*, 3, p. 17-32.

LORCA, JOSEP LLUÍS (2008): «La Cooperativa Agrícola, punt final de l'agricultura terrassenca?», *Terme*, 23, p. 149-169.

MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (s.d.): *Oficina Tècnica de Construccions Agràries*, Barcelona, Editorial Barcelonesa S.A.

MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1923): *L'obra realitzada. Anys 1914-1923*, Barcelona.

MANCOMUNITÉ DE CATALOGNE (1924): *Les Syndicats Agricoles de Catalogne à l'Exposition de la Coopération et Oeuvres Sociales de Gand*, Barcelona.

MARTINELL, CÉSAR (1975): *Construcciones agrarias en Cataluña*, Barcelona, Publicacions del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares.

MAYAYO, ANDREU (1995): *De pagesos a ciutadans: cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja, Afers.

MESTRE, CRISTÓFOL (1923): «Com pot reduir-se el preu de cost de l'hectolitre de vi», dins *La crisi vinícola. Conferències*, Barcelona, Imprempta de Bayer Germans i Comp.^a, p. 25-37.

MOGAS, MANUEL (1983): *Històries de Ripollet*, Ripollet.

MOLINERO, CARMÉ, I YSÀS, PERE (1986): «Rubí al segle XX: una vila en transformació», dins *Aproximació a la història de Rubí*, Rubí, Ajuntament de Rubí, p. 221-280.

MOTA, JOSÉ FERNANDO (2001): *La República, la Guerra Civil i el primer franquisme a Sant Cugat del Vallès (1931-1941)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PAN-MONTOJO, JUAN (1994): *La bodega del mundo. La vid y el vino en España, 1800-1936*, Madrid, Alianza.

PECH, RÉMY (1975): *Entreprise viticole et capitalisme en Languedoc-Roussillon, du phylloxéra aux crises de mévente*, Toulouse, Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail.

PLANAS, JORDI (2003a): «Cooperativismo y difusión del cambio técnico en la agricultura. La contribución de las cámaras agrícolas (Cataluña, 1890-1930)», *Historia Agraria*, 30, p. 87-117.

PLANAS, JORDI (2003b): «La crisi del sector vitivinícola i el moviment associatiu agrari (1876-1912)», dins J. COLOMÉ (coord.), *De l'aiguardent al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*, Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit-Ramon Nadal editor, p. 239-256.

PLANAS, JORDI (2004): «L'agricultura al Vallès Oriental: canvis en l'estructura productiva entre 1860 i 1930», *Lauro. Revista del Museu de Granollers*, 25, p. 17-34.

PLANAS, JORDI (2006): *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya (1890-1936)*, Girona, Universitat de Girona i Documenta Universitaria.

PLANAS, JORDI (2007a): «La vinya al Vallès: una perspectiva històrica», *Notes*, 22, p. 83-103.

PLANAS, JORDI (coord.) (2007b): *Alcaldes i alcaldesses del Vallès Oriental (segle XX). Diccionari biogràfic*, Granollers, Museu de Granollers.

PLANAS, JORDI (2013): *Viticultura i cooperativisme. La comarca d'Igualada, 1890-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PLANAS, JORDI (2015): «Els inicis del cooperativisme vitivinícola a Catalunya», dins J. COLOMÉ, J. PLANAS I F. VALLS-JUNYENT (ed.), *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (en premsa).

PLANAS, JORDI, I ROMA, FRANCESC (1997): «Clima, agricultura i condicions de vida a Granollers al final del segle XIX», *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis de Granollers*, p. 115-124.

POMÉS, JORDI (2000): *La Unió de Rabassaires*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

POMÉS, JORDI (2015): «La Unió de Rabassaires i la insurrecció d'Octubre», dins A. GONZÀLEZ VILALTA, E. LÓPEZ ESTEVE, E. UCELAY DA-CAL (ed.), 6 d'octubre. *La desfeita de la revolució catalanista de 1934*, Barcelona, Editorial Base, p. 335-350.

PUJOL, JOSEP (1984): «Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre 1892 i 1935», *Recerques*, 15, p. 57-78.

RAVENTÓS, JAUME (1923): «Reguladors naturals del preu del vi», dins *La crisi vinícola. Conferències*, Barcelona, Imprempta de Bayer Germans i Comp.^a, p. 11-22.

ROCA FABREGAT, PERE (2015): «L'expansió vitícola dels segles XVIII i XIX com una etapa en l'evolució del paisatge i del poblament rural del Vallès Occidental», dins J. COLOMÉ, J. PLANAS I F. VALLS-JUNYENT (ed.), *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (en premsa).

ROIG ARMENGOL, RAMON (1890): *Memòria acompanyatòria al Mapa Regional Vinícola de la Província de Barcelona*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico Editorial La Academia.

SAUMELL, ANTONI (2002): *Viticultura i associacionisme a Catalunya. Els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*, Tarragona, Diputació de Tarragona.

SIMÓ, JOAN (1996): *75 anys de cooperativisme a Sant Cugat*, Moià, Edicions Raima.

SOLER, RAIMON (2011): «La Esquerra de los 'rabassaires'. La participación política del campesinado en el Penedès, 1931-1936», *XIII Congreso de Historia Agraria*, SEHA, Lleida.

SOLER, RAIMON (2015): «Sindicalismo agrario, movilización social y sociabilidad: la región del Penedès, 1904-1936», *VIII Congreso de Historia Social. Sociabilidades en la historia*, Asociación de Historia Social, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

TROYANO, JOAN (1996): «100 anys d'associacionisme agrari a Sant Cugat del Vallès (1896-1996)», *Gausac*, 9, p. 79-100.

150

UNIÓ DE RABASSAIRES (1935): *Els desnonaments rústics a Catalunya*, Barcelona.

VILA, PAU (1984 [1930]): «Un assaig de geografia comarcal: el Vallès», dins *La divisió territorial de Catalunya*, Barcelona, Curial, p. 199-288.

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
19 (2015), 109-150